Dr. Madhukarrao Wasnik P.W.S. Arts, Commerce & Science College, Nagpur

Electoral Literacy

Student Research Project

Session-2021-2022

डॉ. मधुकरराव वासनिक पी. डब्ल्यू. एस.कला,
वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, नागपूर

(लघुशोध प्रकल्प)

'मतदान साक्षरता'

नागपूर शहरातील महिलांची नागरी स्तरावरील राजकारणातील भूमिका व सहभाग

(Role and Participation of Women on civic level in Nagpur)

संशोधक विद्यार्थ्यांची नावे

1. अभिषेक पाटील
2. सौरभ साखरे
3. अक्षय ब्रम्हे
4. संजू वाहणे
5. कुशल वासनिक
6. पूजा बगमारे
7. मनीषा निपाने
8. सोनाली वर्धे
9. रुपल नंदेश्वर
10. गौतमी पौनीकर

मार्गदर्शक

डॉ. सुशांत चिमणकर

प्रभारी मतदार साक्षरता सेल

Summary

of Students Research Project on

"Role and Participation of Women on civic level in Nagpur"

Names of Students participated in the Project:

1. Mr. Abhishek Patil
2. Mr. Saurabh Sakhare
3. Mr. Akshay Brahme
4. Mr. Sanju Wahane
5. Mr. Kushal Wasnik
6. Ms. Pooja Bagmare
7. Ms. Manisha Nipane
8. Ms. Sonali Wardhe
9. Ms. Rupal Nandeswar
10. Ms. Gautami Pounikar

Project Guide: Dr. Sushant Chimankar (In-charge: Voters Literacy Cell)

Summary

In India it is seen that women enjoys respect and importance since the Aryan period. During Rigveda women has places in Politics as well that continues in the Upanishadic and Purana period. Women continued to have importance on political level even after foreign invasion. Before and after independence women too women were active in different spheres of life. Through the history of the country women was seen in different role in politics.

Few Medieval names like Rajhiya Sultan, Gond Virangana Durgavati, Chandbibi of 16th Century, Ahilyabai Holkar of Indore etc have left undeliable influence with their gallantry.

In the post-independence period, Indira Gandhi, Pratibhatai Patil, Soniya Gandhi, Mamata Banerjee, Mayawati, Jayalalitha, Sushma Swaraj, Shalinitai Patil, Supriya Sule, Sheela Dikshit, Vasundhara Raje, etc names are very well known in the contemporary Indian politics. With the urban women, rural women too significantly came forward with their leadership through local issues like Movement of Wine ban, local women Sarpanch was seen at forefront.

\With the reservation women from the margin too working in the political sphere confidently. Present women has realized that with the political power they can work for the social cause. Women is resolved with the thought that equal participation in the political level only can bring right development.

The role of women in political is a vast subject, it cannot be associated with right to vote only. Women in history were not only involved in decision making actively, but they were responsible to kindle the political and social consciousness significantly. Women participated in electoral politics, they certainly vote to elect a representative from the beginning. It was the effect of reservation policy implemented by Govt. of India on the local level that number of women in increased in the local Governance.

In the present project to study the role and participation of women in Nagpur on civic level a questionnaire was prepared to study the educated women. For the project a purposive sample method was used to collect data from 100 women. Students participated in the project interviewed the 100 women and collected questionnaires. In the project sample were collected from the women associated with the teaching profession, bankers, police, and politics. The questionnaire was prepared to record the experience of women in politics, their opinions, difficulties, reason to enter in politics, opinion about their political party, family responsibilities while in politics, their struggle to get education, etc. The data was analyzed and conclusion were drawn using rationale.

The 100 women who were taken to study were

1. 20% Teachers
2. 20% bank employees
3. 20% Politicians
4. 20% Police
5. 20% Other (Home makers, entrepreneurs, local vendors)

The women studied under the project were following certain religeous beliefs as:

1. 20% Hindu
2. 31% Buddhist
3. 8% Muslim
4. 11% other (Christian, Jain, minority etc)

Age groups of the women were as follows:

1. 13% 21 to 30 age
2. 31% 31 to 40 Age
3. 27% 41 to 50 Age
4. 23% 51 to 60 Age
5. 5% 61 and above

Family members of the women under study were:

1. 18% less than 2
2. 52% 3 to 4
3. 22% 4 to 5
4. 8% 5 and above

Types of family were as:

1. Joint family 78%
2. Nuclear family 22%

About family property

1. 91% living in own house
2. 9% living in rented house

Types of houses women living in:

1. 98% concrete home
2. 2% Mud House

All 100 women were associated with politics. Some women who were in employment yet they show interest in politics.

Association with political parties:

1. BJP 18%
2. Congress 21%
3. Shiv Sena 15%
4. Rashtravadi Congress 16%
5. Other (BSP, MNS, VBA, etc) 30%

Reasons to enter into Politics:

1. 28% self-inspiration
2. 1% as profession
3. 32% for social work
4. 15% inspired from family
5. 8% inspired by the ideology of political party

Family members in Politics:

1. 89% members in active politics
2. 11% no members of family in politics

Have changed the political party earliers:

1. 4% switch the political party
2. 96% haven't changed the party

Opinion about 33% reservation to women in politics:

1. 89% completely agree
2. 6% agree up to some extent
3. 3% agree on average level
4. 2% agree below average level

Husband of women looks after their works in political sphere:

1. 2% Agree
2. 3% agree up to some extent
3. 3% Agree on average level
4. 12% Agree below some extent
5. 80 not agree

Support received from family members:

1. 61% complete support
2. 23% up to some extent
3. 9% up to average
4. 7% less than average

Reasons why women do not turn up to Politics;

1. 1% no equal treatment from male counterpart
2. 7% received no expected support
3. 5% unable to give justice to either role as politician and a member in family

4. 98% women must enter in politics

Income groups of women in Politics:

1. 1% below 20,000
2. 1% 20,000-30,000
3. 2% 31,000- 40,000
4. 5% 41,000-50,000
5. 91% above 51, 000

Whether women enjoys economic liberty:

1. 99% yes
2. 1% No

Sources of family income:

1. 79% Employment
2. 9% Politics
3. 12% Other (shop, self-employment, etc)

Whether their social status was increased with politics:

1. 100% yes

Whether they face discrimination in politics:

1. 3% yes
2. 97% No

Whether they are in regular public contact:

1. 95% yes
2. **5% No**

Whether they enjoys importance in social sphere because of their involvement in politics:

1. 99% yes
2. 1% No

To solve the problems of women, whether highly educated women must be in politics:

1. 100% yes

About their education:

1. Graduation 73%
2. Post graduate: 16%
3. Above Post graduation 11%

Whether there is a development of society with the education

1. 100% yes

Whether women face difficulties during their education:

1. 72% yes
2. 28% No

Types of Difficulties they face during their education

1. Commutation 3%
2. Financial 39%
3. No Support from family 4%

4. Issues related hostel 7%
5. Inadequate information 3%
6. Other 6%

Whether women have expectation from government

1. 50% yes
2. 50% No

Conclusion and Recommendation:

1. Education is correlated with person's political process. Educated people are politically conscious, therefore, their participation in politics is satisfactory. Educated person can do things like keeping watch on political issues, political discussions, influence the governance, etc.
2. Behavior of a person is related to his economic status. Economically stable people are politically motivated. Therefore, it is important to see if women are economically stable.
3. Government implement projects of women empowerment, which doesn't reach to 100% women. Therefore, educated women must involve to bring the last women in the political process.
4. Like the local self-governance, 33% reservation must be implemented on state and central level so that interest of women will be increased about political participation.
5. Every political party must amend in their constitution to involve 33% women on decision making bodies.
6. There should be a certain process to decide about reservation to women in a constituency rather than lottery method. In this way it will stop the instability about reservation to certain constituency to women.
7. There should be a permanent committee in the parliament and state assemblies for the development of educated women. In such committees women must be in majority to take decisions about women welfare.
8. Women's demand of 1996 emphasizes following points:
    a. To stop criminalization of politics, so also criminals into politics
    b. Contestants must public their income
    c. There should be a provision of reverting the elected members
    d. Right to information must prevail
    e. Public meetings should be organized while implementing policies effecting public life.
    f. To break the chain between liquor industry and politics
9. There should be training centers for the elected women public representatives on municipal corporation level to get knowledge, law, governance, and public affairs. Such works may be given to NGOs, Social organisations, public trusts, etc.
10. To take benefit of educated women in the politics, there should be a planning at government level.

नागपूर शहरातील महिलांची नागरी स्तरावरील राजकारणातील भूमिका व सहभाग

प्रस्तावना

भारतात अगदी आर्यांच्या काळापासून स्त्रियांना समाजात महत्वाचे स्थान आहे. ऋग्वेदात महिलांना राजकारणात स्थान असल्याचेही दर्शविले आहे. उपनिषद, पुराणकाळात ते कायम होते. परकीय आक्रमणानंतरही काही स्त्रिया राजकारणात दिसतात. स्वातंत्र्यपूर्व व स्वातंत्रोत्तर काळात अनेक भारतीय स्त्रियांनी अनेक क्षेत्रात आपल्या कामाने ठसा उमटविला आहे. भारताच्या इतिहासात महिलांचा राजसत्तेत जसा सहभाग होता तसा तो स्वातंत्र्याच्या लढाईतही त्यानंतर भारतीय स्वातंत्र्यानंतर अनेक महिलांनी राजकारणातील अनेक महत्वाची पदे भूषवली आहेत. प्राचीन भारतात अनेक गणराज्ये होती व त्यांचा कारभार स्वतंत्र होता. राजेशाहीभोवतीच त्यांचे राजकारण केंद्रित होते. हीच प्रथा नंतरच्या काळातही चालू राहिली.

इ. स. १२ व्या शतकानंतर अधूनमधून राज्यकारभाराची सूत्रे महिलांच्या हाती गेल्याचे आपण पाहतो. वयाच्या अवघ्या तेराव्या वर्षीच निष्णात लढवय्यी म्हणून रझियाने लौकिक प्राप्त केला. इ. स. १५२४ ते १५६४ या काळात गोंडवाना संस्थानची महाराणी असलेल्या दुर्गावतीचे नावही इतिहासात कोरले गेले आहे. सोळाव्या शतकातील आणखी एक ठळक नाव म्हणजे चांदबिबी. सतराव्या शतकात प्रत्यक्ष राज्यकारभार न करताही राजकारणाला एकूणच नवी दिशा देणारी राजमाता म्हणून नाव घेतले जाते त्या म्हणजे जिजाबाई शहाजी भोसले. जिजाऊनंतर ठळकपणे दिसते ते नाव करवीरवासिनी ताराऊंचे. इ. स. १७६६ ते १७९५ या काळात आपल्या कार्यकर्तृत्वाने झळाळून उठली होती इंदूरची पुण्यश्लोक अहिल्याबाई होळकर. इ. स. १७७८ ते १८२९ हा काळ कर्नाटकातील कित्तूरची राणी चन्नम्मा.

स्वातंत्र्योत्तर काळात भारतीय राजकारणातील स्त्री नेत्या म्हणून इंदिरा गांधी, सोनिया गांधी, ममता बॅनर्जी, मायावती, जयललिता, प्रतिभा पाटील, सुषमा स्वराज, शालिनीताई पाटील, सुप्रिया सुळे, शीला दिक्षीत, वसुंधराराजे सिंदिया ही नावे सुपरिचित आहेत. शहरांसोबतच गेल्या दहा वर्षांत ग्रामीण भागातही महिला सरपंचांपैकी काहींनी दारुबंदीच्या लढाईलाही मूर्तस्वरुप दिले. महिला

सरपंचानी व ग्रामपंचायत सदस्यांनी ग्रामसभा घेतल्या, दारुबंदीचे ठराव विजयी केले व गावपातळीवर समाज सुधारायचा प्रयत्न केला.

स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये महिलांना राजकीय आरक्षणाचे कवच प्राप्त झाल्यानंतर व राजकारणात त्यांचा वावर वाढल्यानंतर महिला आत्मविश्वासाने बोलत आहेत, काहीतरी करुन दाखवण्याची महिलांमधील जिद्द वाढली आहे. स्त्रीच्या राजकारणातील सहभागाविषयीच्या वाढणाऱ्या प्रतिकूलतेला स्त्रियांनी एक शक्ती बनवण्यात यश मिळवले आहे. स्त्रियांनी राजकारणाविषयी नकारात्मकता न बाळगता, राजकारणात येत आहेत. स्त्रियांचं प्रतिनिधित्व करण्यासाठी समाजभान असलेल्या चांगल्या महिला राजकारणात गेल्या पाहिजेत. महिला राजकीय क्षेत्रात सक्रीय होत आहेत हे अत्यंत महत्वाचे असुन त्यातून येणारा काळ नक्कीच बदललेला असेल. शेवटी, राजकारणात येऊनच चांगलं समाजकारण करता येते. शिवाय महिला राजकीय आरक्षणाचं जे विधेयक गेल्या अनेक वर्षांपासून रखडून आहे ते संसदीय अधिवेशनात महिला खासदारांनी संसदेत मांडावे. आणि ते सर्वांनी एकमताने पास करावे. हे विधेयक संसदीय अधिवेशनात मांडल्या गेलं तर, परिस्थिती बदलू शकते. कारण, सर्वसमावेशक लोकशाही ही समान राजकीय सहभागाशिवाय निर्माण होऊच शकत नाही.

महिलांचा राजकारणातील सक्रीय भाग हा नेहमीच चर्चेचा विषय राहिला आहे. महिलांचा राजकारणातील सहभाग हा खूप व्यापक विषय असून त्याचा केवळ मतदानाशी संबंध जोडणे हिताचे ठरणार नाही. अनेक वेळा महिलांचा राजकीय सहभाग संबोधताच त्याचा विपर्यास केला जातो व त्याचा संबंध महिलांच्या मतदानाच्या अधिकाराशी जोडला जातो. असे करणे कदाचित योग्य ठरणार नाही, कारण इतिहासात महिलांच्या सक्रिय राजकारणाचे खूप सारे संदर्भ आढळून येतात. इतिहासातील नोंदीचे विश्लेषण केले असता असे दिसून येते कि महिला राजकारणात नुसत्या सक्रिय नव्हत्या तर त्याचा निर्णय प्रक्रियेमध्ये, राजकीय व सामाजिक चेतना प्रफुल्लित करण्यामध्ये मोलाचे योगदान आहे हे विसरता काम नये. पूर्वीपासूनच भारतीय महिला मतदानात आवजूर्न सहभागी होतात. तसेच राजकीय क्षेत्रात लैंगिक समानता आण्यासाठी भारत सरकारने स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये राजकीय आरक्षण सुरु केले आहे त्याचा परिणाम म्हणून

गावपातळीपासून ते देशाच्या राजकारणापर्यंत महिला राजकारण्याचे प्रमाण वाढण्यास सुरुवात झाली आहे.

प्रस्तुत प्रकरणामध्ये नागपूर ाहरातील महिलांची नागरी स्तरावरील राजकारणातील भूमिका व सहभागाचा अभ्यास करण्यासाठी नागपूर ाहरातील उच्चशिक्षित महिलांची प्रश्नावलीद्वारे माहिती संकलन करण्यात आली. अभ्यासासाठी नागपूर ाहरातील एकूण १०० महिलांची नमुना म्हणून निवड केली असून ही निवड “सहेतुक नमुना निवड” (Purposive Sample Method) पद्धतीने करण्यात आली. अभ्यास वि याची उद्दि ट्ये व गृहितके विचारात घेऊन प्रत्यक्ष मुलाखती घेतल्या आहेत. नागपूर ाहरातील विविध क्षेत्रामध्ये कार्य करणाऱ्या परंतु राजकारणाशी संबंधीत असणाऱ्या महिलांचा अभ्यास करण्यात आला असून त्यामध्ये नागपूर ाहरातील महिला प्राध्यापक, महिला बँक कर्मचारी, महिला पोलिस, राजकारणाशी संबंधित महिला व इतर काही महत्वाच्या क्षेत्रातील महिलांची माहिती घेतली आहे. महिलांचे राजकारणातील अनुभव, राजकारणावि यी मत, त्यांना येणाऱ्या अडचणी, राजकारणातील प्रवेशाचे कारण, पक्षावि यी माहिती, राजकारणात असतांना कुटुंबातील सहकार्य, त्यांचे शिक्षण, शिक्षण घेत असतांना येणाऱ्या अडचणी या संबंधीची माहिती संकलित करुन माहितीचे विश्ले ाण प्रस्तुत प्रकरणामध्ये करण्यात आले आहे.

सारणी क्र. ४.१

उच्चशिक्षित महिलांचे कार्यक्षेत्र

अ.क्र.	कार्यक्षेत्र	उत्तरदात्या महिला	टक्केवारी
१	प्राध्यापक	२०	२०.००
२	बँक कर्मचारी	२०	२०.००
३	राजकारण	२०	२०.००
४	पोलिस	२०	२०.००
५	इतर	२०	२०.००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.१

उच्चशिक्षित महिलांचे कामाच्या क्षेत्रानुसार वर्गीकरण

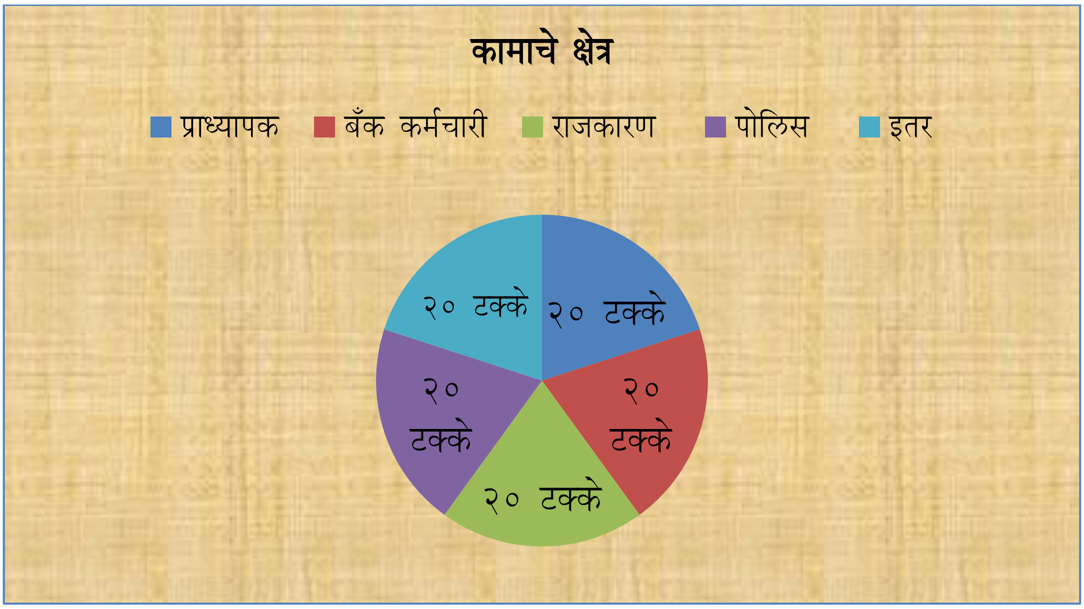

वरील दिलेल्या माहितीवरुन असे दिसुन येते की, नागपूर ाहरातील २० टक्के महिला प्राध्यापक, २० टक्के महिला बँक कर्मचारी, २० टक्के राजकारणी महिला तर २० टक्के महिला पोलिस आहेत. तसेच कार्यक्षेत्राच्या इतर प्रकारात २० टक्के महिला आहेत. इतर प्रकारामध्ये विशि ट कार्यक्षेत्र घेतले नसले तरी त्या महिला राजकारणाशी संबधीत आहेत. त्यामध्ये सामाजिक कार्य करणाऱ्या उच्च शिक्षित महिला, दुकान सांभाळणाऱ्या उच्च शिक्षित महिला, स्वत:चा व्यवसाय करणाऱ्या उच्च शिक्षित महिला, गृहिणी, शिक्षण सुरु असणाऱ्या महिलांचा समावेश आहे.

सारणी क्र. ४.२

उच्चशिक्षित महिलांचे धर्मानुसार वर्गीकरण

अ.क्र.	**धर्म**	**उत्तरदात्या महिला**	**टक्केवारी**
१	हिन्दु	५०	५०.००
२	मुस्लिम	०८	८.००

३	बौद्ध	३१	३१.००
४	इतर	११	११.००
५	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.२

उच्चशिक्षित महिलांचे धर्मानुसार वर्गीकरण

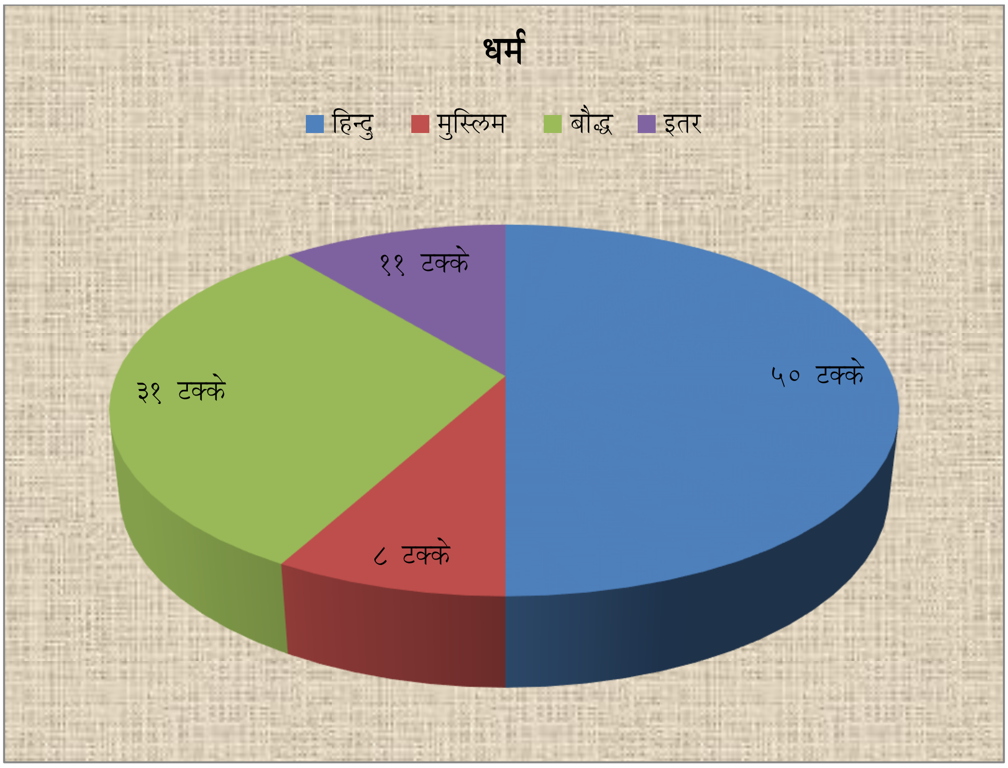

वरील दिलेल्या माहितीवरुन असे दिसुन येते की, नागपूर ाहरातील ५० टक्के महिला ह्या हिन्दु धर्माच्या आहेत तर मुस्लिम समाजाच्या ८ टक्के महिला आहेत. तसचे बौद्ध समाजाच्या महिलांचे

प्रमाण ३१ टक्के आहे. धर्माच्या इतर प्रकारात महिलांचे प्रमाण ११ टक्के आहे. इतर प्रकारामध्ये उर्वरीत ख्रिश्चन, जैन व अल्पसंख्यांक येतात.

सारणी क्र. ४.३

उच्चशिक्षित महिलांचा वयोगट

अ.क्र.	**वयोगट**	**उत्तरदात्या महिला**	**टक्केवारी**
१	२१ ते ३० व ि	१३	१३.००
२	३१ ते ४० व ि	३२	३२.००
३	४१ ते ५० व ि	२७	२७.००
४	५१ ते ६० व ि	२३	२३.००
५	६१ व ापिक्षा अधिक	०५	५.००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.३

उच्चशिक्षित महिलांचा वयोगट

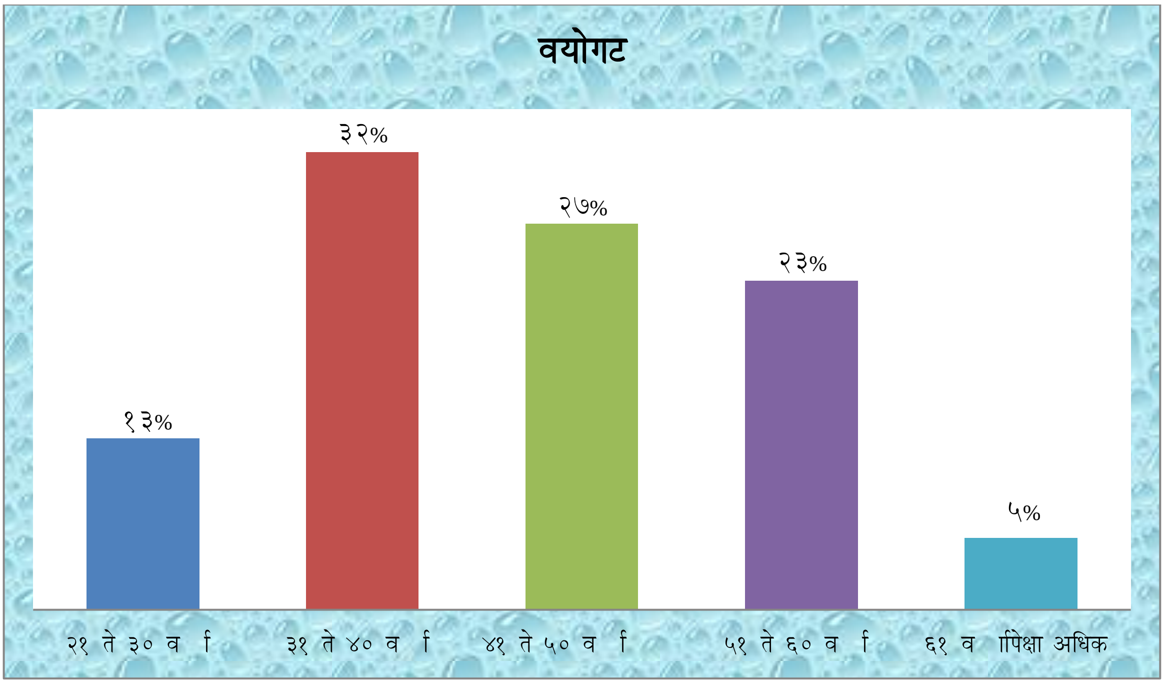

वरील दिलेल्या माहितीवरुन असे दिसुन येते की, १३ टक्के उच्च शिक्षित महिला ह्या २१ ते ३० व ि या वयोगटातील आहेत. ३१ ते ४० व ि वयोगट असणाऱ्या महिलांचे प्रमाण ३१ टक्के आहे. तसेच ४१ ते ५० व ि वयोगटामध्ये २७ टक्के महिला आहेत. त्याचबरोबर ५१ ते ६० व ि वयोगट असणाऱ्या महिलांचे प्रमाण २३ टक्के आहे व ६१ व िपिक्षा अधिक वयोगट असणाऱ्या महिलांचे प्रमाण ५ टक्के आहे.

सारणी क्र. ४.४

कुटुंबातील सदस्य संख्या

अ.क्र.	**सदस्य संख्या**	**उत्तरदात्या महिला**	**टक्केवारी**
१	२ पेक्षा कमी	१८	१८.००
२	३ ते ४	५२	५२.००
३	४ ते ५	२२	२२.००
४	५ पेक्षा जास्त	८	८.००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.४

कुटुंबातील सदस्य संख्या

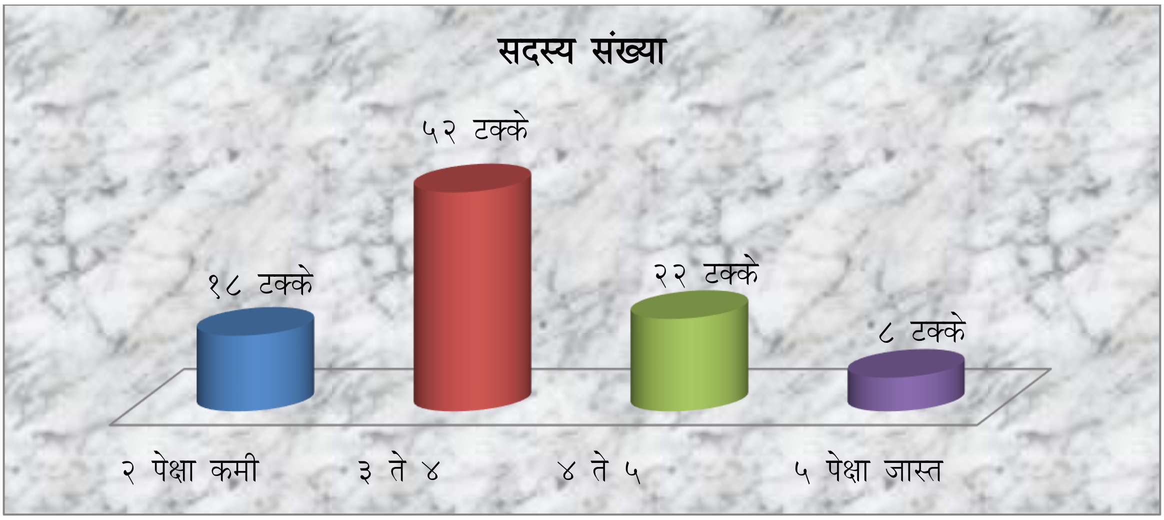

वरील दिलेल्या माहितीवरुन असे दिसुन येते की, नमुना म्हणून निवडलेल्या नागपूर ाहरातील १०० उच्च शिक्षित महिलांच्या कुटुंबातील सदस्य संख्या पुढीलप्रमाणे, सदस्य संख्या २ पेक्षा कमी असणाऱ्या महिलांचे प्रमाण १८ टक्के आहे. ३ ते ४ सदस्य संख्या असणाऱ्या महिलांचे प्रमाण ५२ टक्के आहे. सदस्य संख्या ४ ते ५ असणाऱ्या महिलांचे प्रमाण २२ टक्के आहे. तर ५ पेक्षा जास्त सदस्य संख्या असणाऱ्या महिलांचे प्रमाण ८ टक्के आहे.

सारणी क्र. ४.५

कुटुंबाचा प्रकार

अ.क्र.	**कुटुंब प्रकार**	**उत्तरदात्या महिला**	**टक्केवारी**
१	संयुक्त कुटुंब	७८	७८.००
२	विभक्त कुटुंब	२२	२२.००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.५

कुटुंबाचा प्रकार

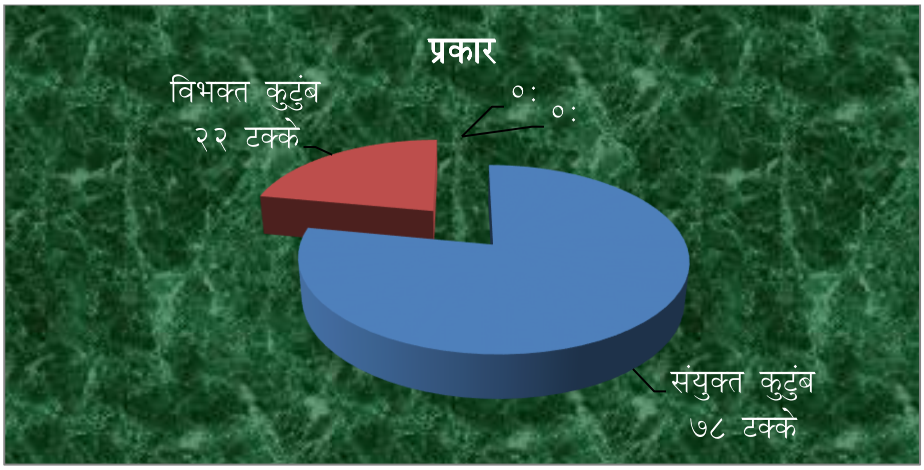

वरील दिलेल्या माहितीवरुन असे दिसुन येते की, ७८ टक्के महिलांचे कुटुंब संयुक्त असून विभक्त कुटुंब असलेल्या महिलांचे प्रमाण २२ टक्के आहे. विभक्त कुटुंबातील उत्तरदात्या महिलांनी सांगितले की, नोकरी किंवा व्यवसायाकरीता कुटुंबापासून वेगळे किंवा काही अंतरावर दुसऱ्या ठिकाणी रहावे लागते.

सारणी क्र. ४.६

घराच्या मालकीवि ायी माहिती

अ.क्र.	**घराची मालकी**	**उत्तरदात्या महिला**	**टक्केवारी**
१	मालकीचे आहे	९१	९१.००
२	मालकीचे नाही	०९	९.००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.६

घराच्या मालकीवि ायी माहिती

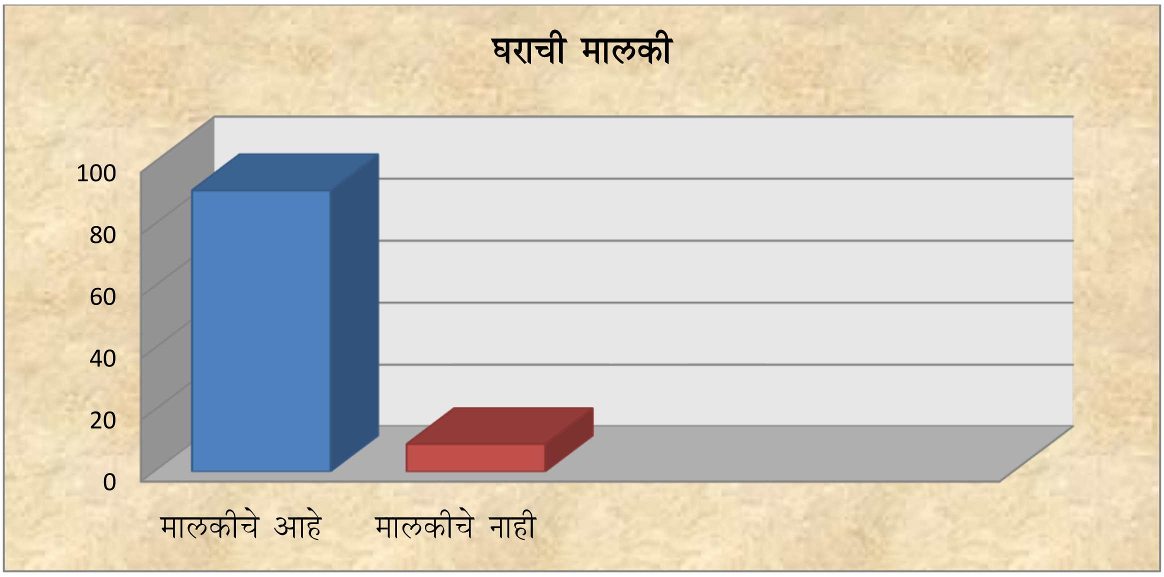

वरील दिलेल्या माहितीवरुन असे दिसुन येते की, नागपूर ाहरातील उच्च शिक्षित महिलांना असे विचारण्यात आले की, आपण ज्या घरामध्ये राहता ते स्वत:च्या मालकीचे आहे का? तर ९१ टक्के महिलांनी स्वत:च्या मालकीचे घर असल्याचे सांगितले. तर ९ टक्के उत्तरदात्या महिलांनी घर स्वत:च्या मालकीचे नसल्याचे सांगितले. यामध्ये काही महिला किरायाच्या घरामध्ये राहत असून काही महिलांना राहण्यासाठी सरकारी घर मिळालेले आहे. त्या नोकरीकरीता नागपूर ाहरामध्ये स्थायिक झाल्या आहेत.

सारणी क्र. ४.७

घराचे स्वरुप

अ.क्र.	स्वरुप	उत्तरदात्या महिला	टक्केवारी
१	पक्के घर	९८	९८.००
२	कच्चे घर	२	२.००
३	झोपडीचे आहे	००	००
४	इतर	००	००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.७

घराचे स्वरुप

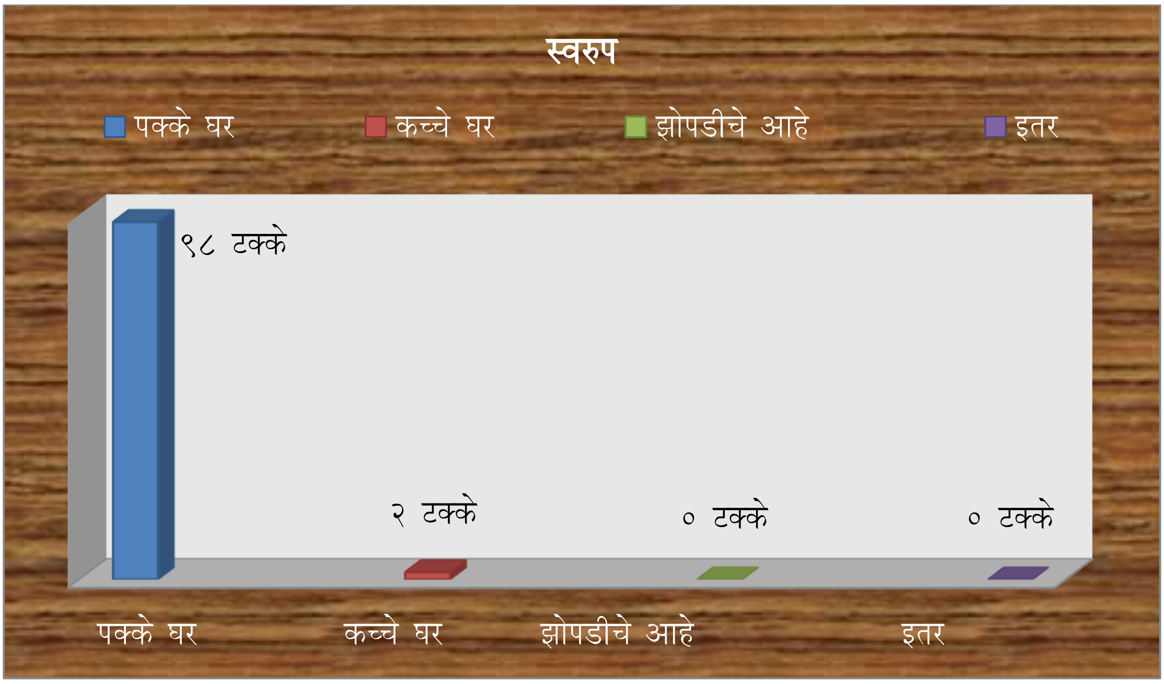

वरील दिलेल्या माहितीवरुन असे दिसुन येते की, नमुना म्हणून निवडलेल्या १०० महिलांना त्या राहत असलेल्या घराचे स्वरुप विचारले असता म्हणजे घर पक्के, कच्चे किंवा झोपडीचे आहे का असे विचारले तर ९८ टक्के उत्तरदात्या महिलांनी घराचे स्वरुप पक्के असल्याचे सांगितले व फक्त २ टक्के महिलांनी कच्चे घर असल्याचे स्प ट केले.

सारणी क्र. ४.८

राजकारणाशी संबंध असल्याची माहिती

अ.क्र.	राजकारणाशी संबंध	उत्तरदात्या महिला	टक्केवारी
१	आहे	१००	१००.००
२	नाही	००	००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.८

राजकारणाशी संबंध असल्याची माहिती

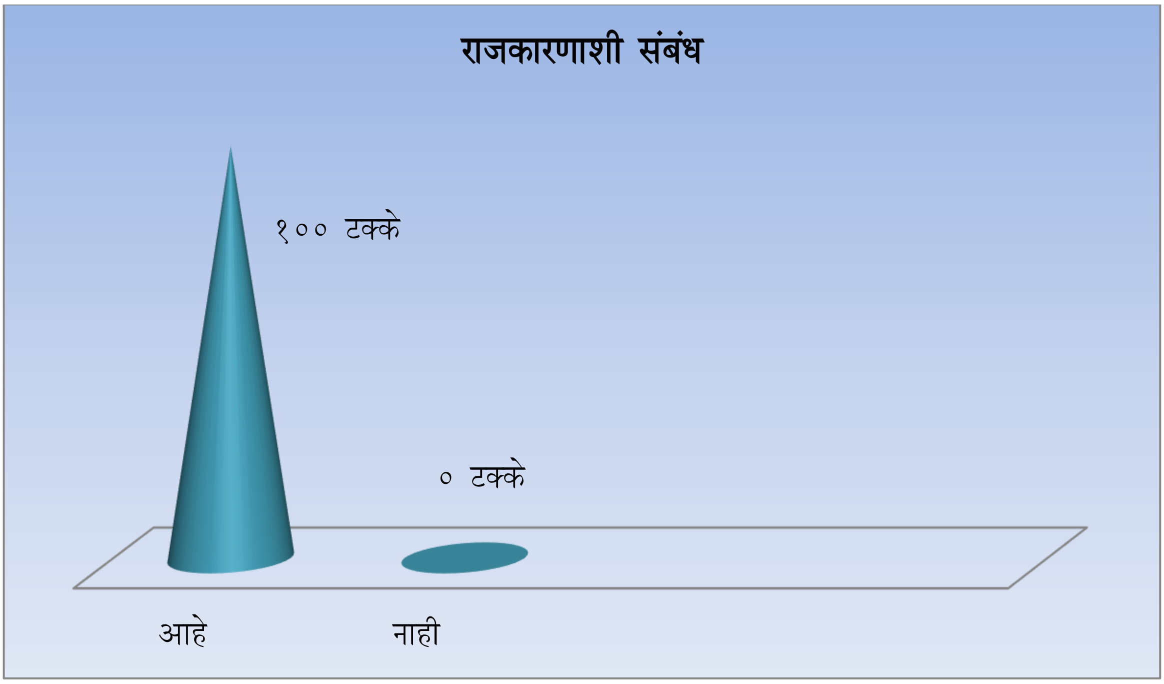

वरील दिलेल्या माहितीवरुन असे दिसुन येते की, नमुना म्हणून निवडलेल्या १०० महिलांना असे विचारण्यात आले की, आपण राजकारणाशी संबंधीत आहेत काय? तर सर्वच म्हणजे १०० (१०० टक्के) महिलांनी राजकारणाशी संबंधीत असल्याचे स्प ट केले. यामध्ये काही महिला नोकरी करत असल्या तरी त्यांची राजकारणावि ायी गोडी दिसून येते. प्रस्तुत संशोधन वि ाय लक्षात ठेवून राजकारणाशी संबधीत उच्च शिक्षित महिलांचा अभ्यास करण्यात आलेला आहे.

सारणी क्र. ४.९

कोणत्या पक्षाशी संबंधित आहात

अ.क्र.	**पक्षाशी संबंधित**	**उत्तरदात्या महिला**	**टक्केवारी**
१	भाजपा	१८	१८.००
२	काँग्रेस	२१	२१.००
३	शिवसेना	१५	१५.००
४	रा ट्रवादी काँग्रेस	१६	१६.००
५	इतर	३०	३०.००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.९

कोणत्या पक्षाशी संबंधित आहात

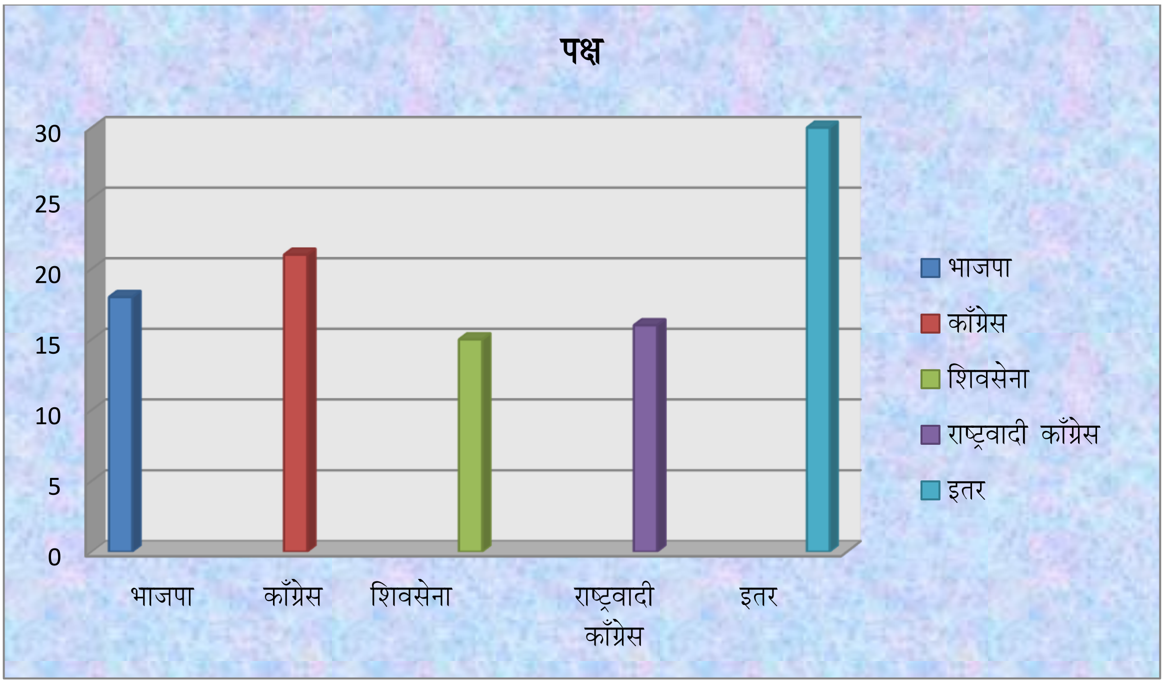

प्रस्तुत संशोधनामध्ये राजकारणाशी संबधीत असलेल्या महिलांना आपण कोणत्या राजकीय पक्षाशी निगडीत आहात असे विचारले असता, १८ टक्के महिलांनी भाजपा पक्षाशी संबधीत असल्याचे सांगितले. तर २१ टक्के महिलांनी काँग्रेस पक्षाशी संबधीत असल्याचे स्प ट केले. १५ टक्के महिलांनी शिवसेना या पक्षाशी संबधीत असल्याचे सांगितले. याचबरोबर १६ टक्के महिलांनी रा ट्रवादी काँग्रेस पक्षामध्ये कार्य करीत असल्याचे सांगितले. उर्वरीत ३० टक्के महिलांनी इतर पक्षाशी संबधीत असल्याचे सांगितले. इतर राजकीय पक्ष प्रकारामध्ये बहुजन समाज पार्टी, महारा ट्र नवनिर्माण सेना, वंचित बहुजन आघाडी या पक्षांचा समावेश आहे.

सारणी क्र. ४.१०

राजकारणातील प्रवेशाचे कारण

अ.क्र.	**प्रवेशाचे कारण**	**उत्तरदात्या महिला**	**टक्केवारी**
१	स्व प्रेरणा	२८	२८.००
२	व्यवसाय	१	१.००
३	समाजसेवा	३२	३२.००
४	विकासाकरिता	१६	१६.००
५	कौटूंबियांची प्रेरणा	१५	१५.००
६	राजकीय पक्षाची प्रेरणा	०८	८.००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.१०

राजकारणातील प्रवेशाचे कारण

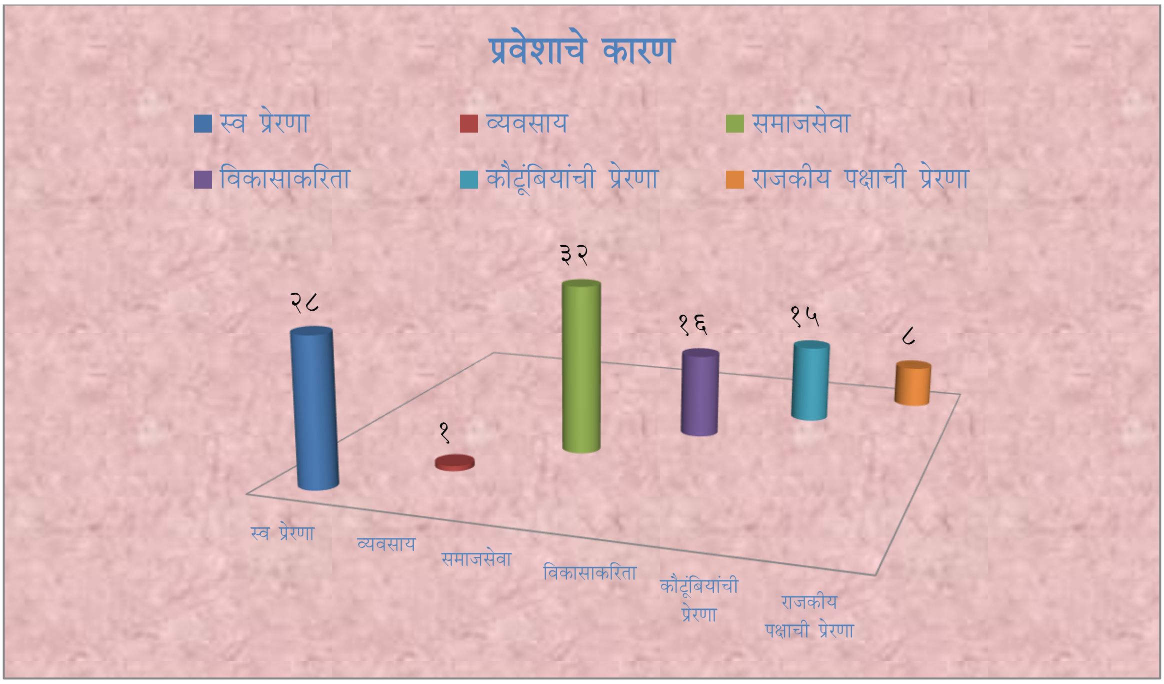

वरील दिलेल्या माहितीवरुन असे दिसुन येते की, नमुना म्हणून निवडलेल्या महिलांना असे विचारण्यात आले की, आपण राजकारणामध्ये प्रवेश का केली किंवा राजकारणातील प्रवेशाचे कारण कोणते? तर २८ टक्के महिलांनी स्वत:च्या प्रेरणेने किंवा स्वइच्छेने राजकारणात प्रवेश केल्याचे स्प ट केले. तर १ टक्के महिलांनी याला व्यवसाय म्हटले. ३२ टक्के महिलांनी समाजसेवा करण्याकरीता राजकारणात प्रवेश केल्याचे सांगितले. याचबरोबर १६ टक्के महिलांनी समाजाच्या विकासाकरीता राजकारणात आल्याचे सांगितले. १५ टक्के महिला कौटूंबियांची प्रेरणा तर ८ टक्के महिलांनी राजकीय पक्षाची प्रेरणा घेऊन राजकारणात प्रवेश केल्याचे सांगितले.

सारणी क्र. ४.११

कुटुंबातील सदस्य राजकारणात असल्यावि ायी माहिती

अ.क्र.	**कुटुंबातील सदस्य**	**उत्तरदात्या महिला**	**टक्केवारी**
१	कुटुंबातील सदस्य राजकारणात आहेत	८९	८९.००

२	कुटुंबातील सदस्य राजकारणात नाहीत	११	११.००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.११

कुटुंबातील सदस्य राजकारणात असल्याविषयी माहिती

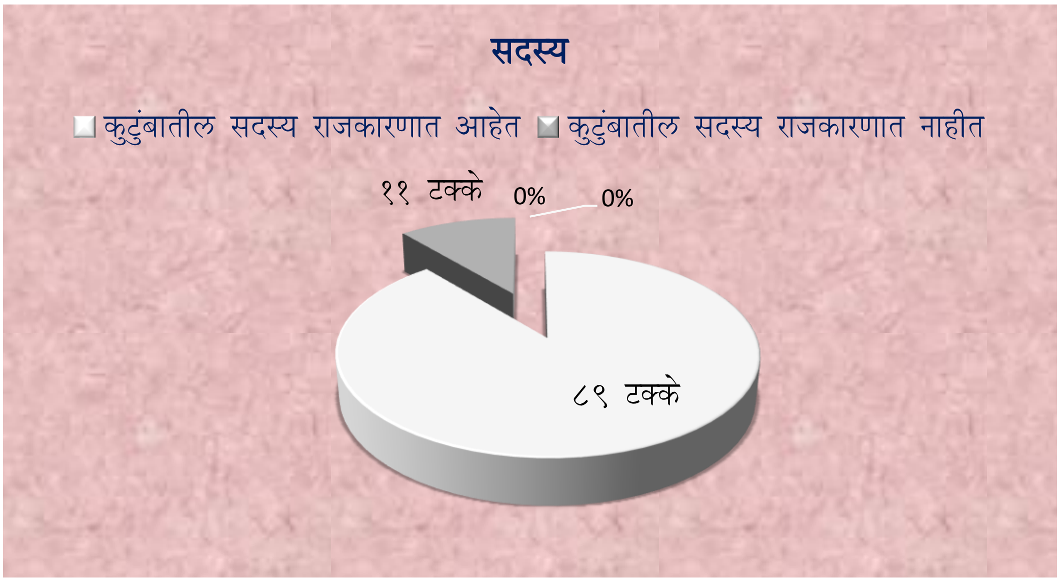

राजकारणाशी संबंधीत असणाऱ्या उच्च शिक्षित महिलांना असे विचारण्यात आले की, तुमच्या कुटुंबातील इतर सदस्य राजकारणाशी संबधीत आहेत काय तर ८९ टक्के महिलांनी कुटुंबातील सदस्य राजकारणात असल्याचे सांगितले. तर ११ टक्के महिलांनी कुटुंबातील कोणताही सदस्य राजकारणात नसल्याचे स्पष्ट केले.

सारणी क्र. ४.१२

पक्ष बदलण्याविषयी माहिती

अ.क्र.	पक्षात बदल	उत्तरदात्या महिला	टक्केवारी
१	पक्ष बदललेला आहे	४	४.००
२	पक्ष बदललेला नाही	९६	९६.००

	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.१२

पक्ष बदलण्यावि ायी माहिती

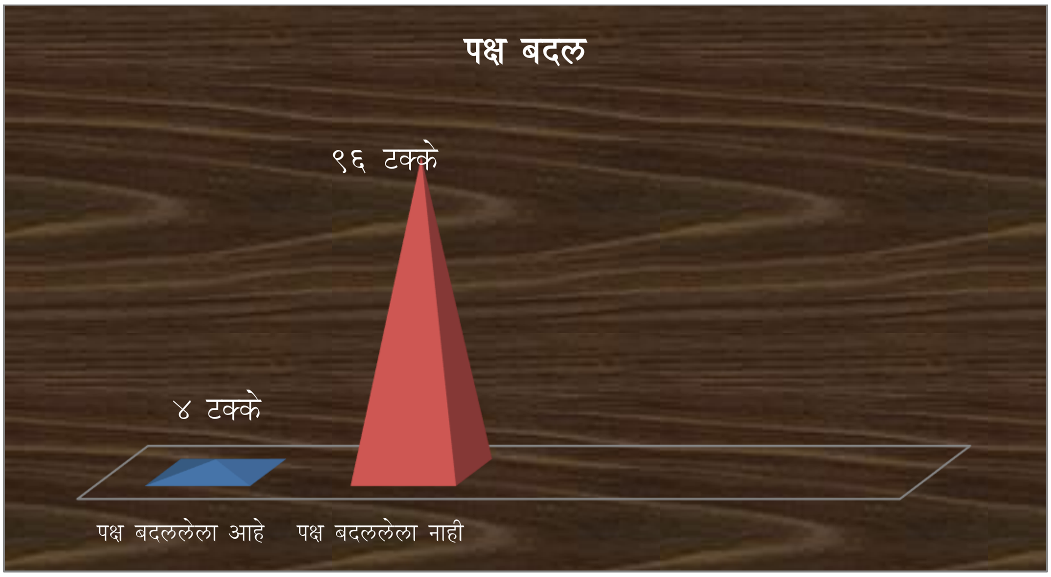

वरील दिलेल्या माहितीवरुन असे दिसुन येते की, ४ टक्के महिलांनी पहिल्या राजकीय पक्षाचा त्याग करुन दुसऱ्या पक्षात प्रवेश केला आहे तर ९६ टक्के महिला एकाच पक्षाशी निगडीत असून त्यांनी पक्ष बदललेला नसल्याचे स्प ट केले.

सारणी क्र. ४.१३

स्त्रियांना ३३ टक्के आरक्षण असण्याबाबतची माहिती

अ.क्र.	**स्त्रियांची सहमती**	**उत्तरदात्या महिला**	**टक्केवारी**
१	संपुर्णतः सहमत	८९	८९.००
२	बऱ्याच प्रमाणात सहमत	६	६.००
३	साधारण प्रमाणात सहमत	३	३.००
४	कमी प्रमाणात सहमत	२	२.००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.१३

स्त्रियांना ३३ टक्के आरक्षण असण्याबाबतची सहमती

वरील दिलेल्या माहितीवरुन असे दिसुन येते की, नमुना म्हणून निवडलेल्या महिलांना प्रश्न विचारण्यात आले की, स्त्रियांना असलेल्या ३३ टक्के आरक्षणावि यी सहमतीचे प्रमाण विचारण्यात आले असता, ८९ टक्के महिलांनी संपुर्णत: सहमती दर्शविली तर ६ टक्के महिलांनी बऱ्याच प्रमाणात सहमत असल्याचे स्प ट केले. ३ टक्के महिलांनी साधारण प्रमाणात सहमत असल्याचे मत मांडले. याचबरोबर कमी प्रमाणात सहमत असणाऱ्या महिलांचे प्रमाण फक्त २ टक्के आहे. यावरुन असे दिसून येते की, सर्वात जास्त म्हणजे ८९ टक्के महिलांनी, स्त्रियांना असलेले ३३ टक्के आरक्षण योग्य असल्याचे स्प ट केले.

सारणी क्र. ४.१४

महिला सक्षम असूनही पती कार्यभार बघतात यावि यी मत

अ.क्र.	**स्त्रियांची सहमती**	**उत्तरदात्या महिला**	**टक्केवारी**
१	संपुर्णत: सहमत	२	२.००
२	बऱ्याच प्रमाणात सहमत	३	३.००

३	साधारण प्रमाणात सहमत	३	३.००
४	कमी प्रमाणात सहमत	१२	१२.००
५	अजिबात सहमत नाही	८०	८०.००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.१४

महिला सक्षम असूनही पती कार्यभार बघतात यावि   ायी मत

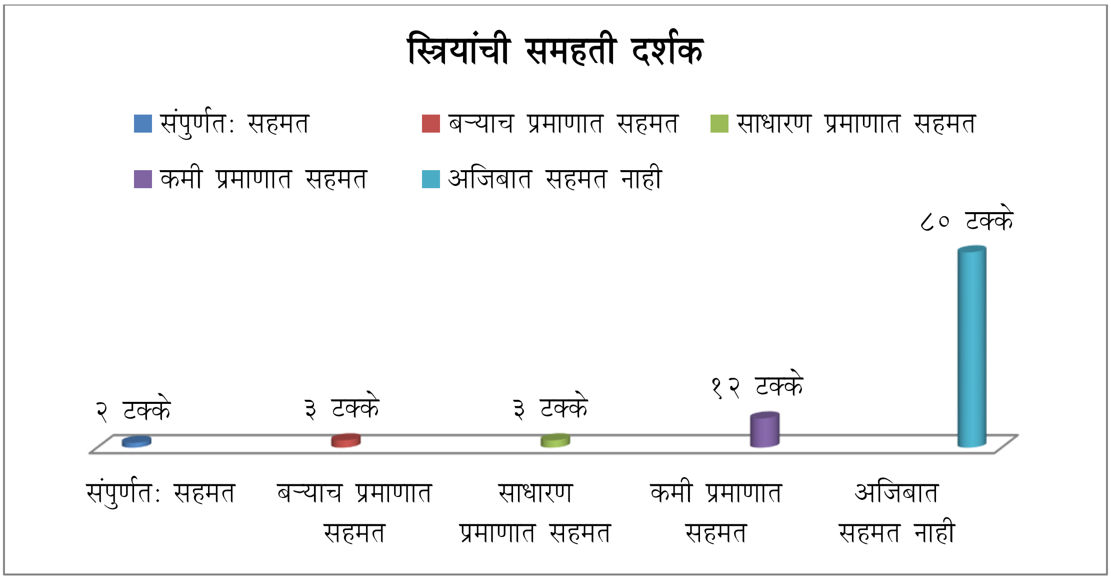

भारतीय राजकारणामध्ये पुरु   ाबरोबर समान महत्व स्त्रियांना सुद्धा आहे. स्त्रिया देखिल महत्वाच्या पदावर कार्य करतांना दिसून येतात. महिला अगदी रा   ट्रपती, राज्यपाल, मुख्यमंत्री, लोकसभा

अध्यक्ष पदापासून सरपंच व पोलिस पाटील या पदापर्यंत कार्यरत आहेत. परंतु काही अपवाद वगळता विशे ात: ग्रामीण भागामध्ये महिला सक्षम असून सुद्धा त्यांचा कार्यभार त्यांचे पती पाहतात.

नागपूर ाहरातील महिलांना असे विचारण्यात आले की, महिला सक्षम असूनही पती कार्यभार बघतात यावि ायी आपले मत काय आहे? तर २ टक्के महिलांनी महिला सक्षम असूनही पती कार्यभार पाहत असल्याचे मान्य केले. तर ३ टक्के महिलांनी याबाबतीत बऱ्याच प्रमाणात सहमती दर्शविली.

सारणी क्र. ४.१५

कुटुंबातील सदस्यांकडून सहकार्य दर्शक

अ.क्र.	**कुटुंबातील सहकार्य**	**उत्तरदात्या महिला**	**टक्केवारी**
१	पूर्णत: सहकार्य मिळते	६१	६१.००
२	बऱ्याच प्रमाणात सहकार्य मिळते	२३	२३.००
३	साधारणपणे सहकार्य मिळते	९	९.००
४	कमी प्रमाणात सहकार्य मिळते	७	७.००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.१५

कुटुंबातील सदस्यांकडून सहकार्य दर्शक

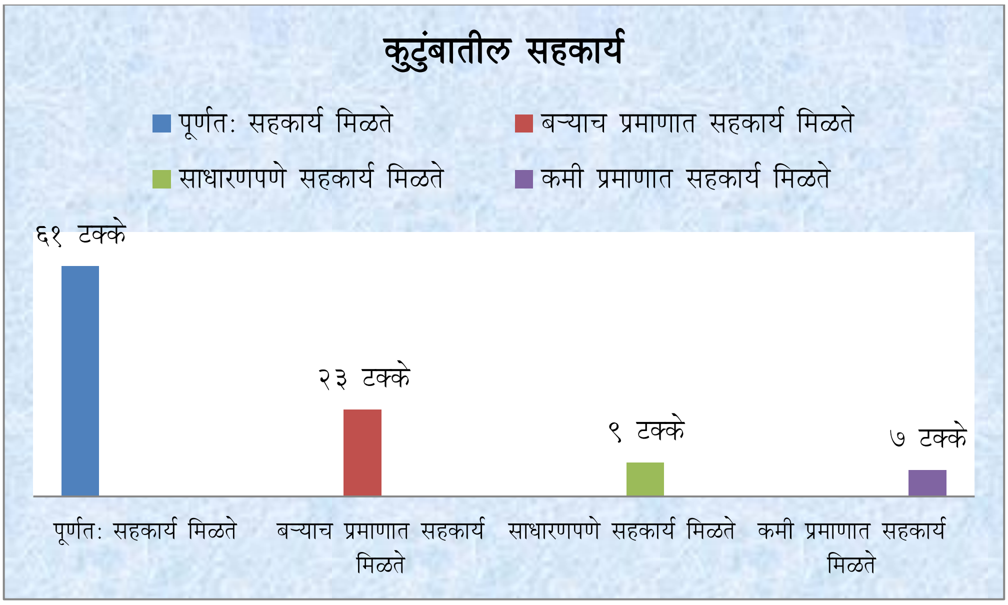

राजकारणामध्ये कार्य करतांना कुटुंबियांचे सहकार्य हे तेवढेच महत्वाचे असते. म्हणूनच महिलांना असे विचारण्यात आले की, आपण राजकारणात सक्रिय असतांना आपल्याला कुटुंबियांचे सहाकार्य मिळते का? तर ६१ टक्के महिलांनी कुटुंबियांचे पूर्णत: सहकार्य मिळत असल्याचे सांगितले. २३ टक्के महिलांनी कुटुंबियांचे बऱ्याच प्रमाणात सहकार्य मिळते असे सांगितले. याचबरोबर ९ टक्के महिलांनी कुटुंबियांचे साधारणपणे सहकार्य मिळते असे सांगितले. तर कुटुंबियांचे कमी प्रमाणात सहकार्य मिळते म्हणणाऱ्या महिलांचे प्रमाण ७ टक्के आहे. यावरुन असे दिसून येते की, सर्वात जास्त म्हणजे ६१ टक्के महिलांना कुटुंबियांचे पूर्णत: सहकार्य मिळते व ही आनंदाची बाब आहे.

सारणी क्र. ४.१६

महिलांनी राजकारणात न येण्याची कारणे

अ.क्र.	कारणे	उत्तरदात्या महिला	टक्केवारी
१	राजकारणात स्त्रियांना पुरु ांकडून चांगली वागणूक मिळत नाही	१	१.००
२	कौटुंबिक सदस्यांकडून अपेक्षित सहकार्य मिळत नाही	७	७.००
३	कुटुंब आणि राजकारण या दोन भुमिकेत विभागल्यामुळे कुठल्याही एका भुमिकेला योग्य न्याय देता येत नाही म्हणून	५	५.००

४	राजकारणात महिलांनी जरुर यावे	८७	८७.००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.१६

महिलांनी राजकारणात न येण्याची कारणे

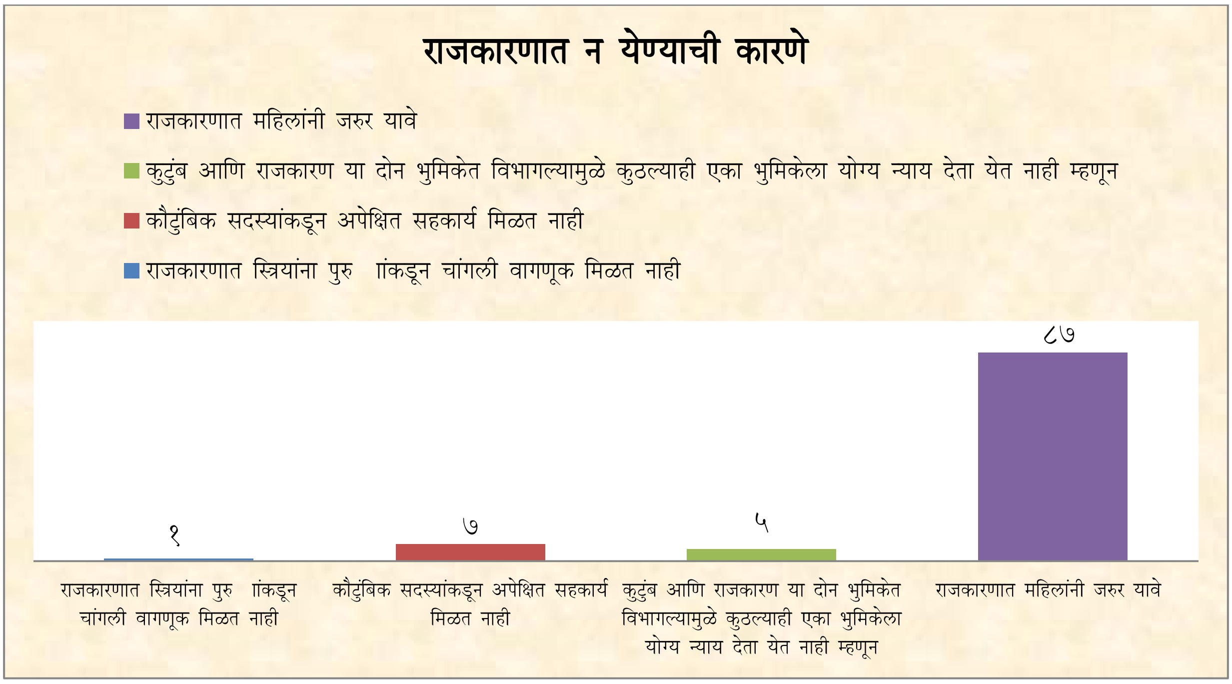

वरील दिलेल्या माहितीच्या आधारे असे निदर्शनास येते की, महिलांनी राजकारणात यावे किंवा नाही आणि राजकारणात महिला का येण्यास तयार होत नाहीत यावि यी महिलांना त्यांचे मत विचारण्यात आले. तर १ टक्के महिलांचे असे मत आहे की, राजकारणात स्त्रियांना पुरु ांकडून चांगली वागणूक मिळत नाही. तर ७ टक्के महिलांच्या मते, कौटुंबिक सदस्यांकडून अपेक्षित

सहकार्य मिळत नाही. ५ टक्के महिलांच्या मते, कुटुंब आणि राजकारण या दोन भुमिकेत विभागल्यामुळे कुठल्याही एका भुमिकेला योग्य न्याय देता येत नाही म्हणून महिलांना राजकारणामध्ये येण्यास अडचणी येतात. तर सर्वात जास्त म्हणजे ८७ टक्के महिलांचे सकारात्मक मत असून त्यांच्या मते, महिलांनी राजकारणामध्ये जरुर यावे.

सारणी क्र. ४.१७

कुटुंबातील वा कि उत्पन्न

अ.क्र.	उत्पन्न	उत्तरदात्या महिला	टक्केवारी
१	२०,००० रु. पेक्षा कमी	१	१.००
२	२१,००० ते ३०,००० रु.	१	१.००
३	३१,००० ते ४०,००० रु.	२	२.००
४	४१,००० ते ५०,००० रु.	५	५.००
५	५०,००० रु. पेक्षा जास्त	९१	९१.००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.१७

कुटुंबातील वा कि उत्पन्न

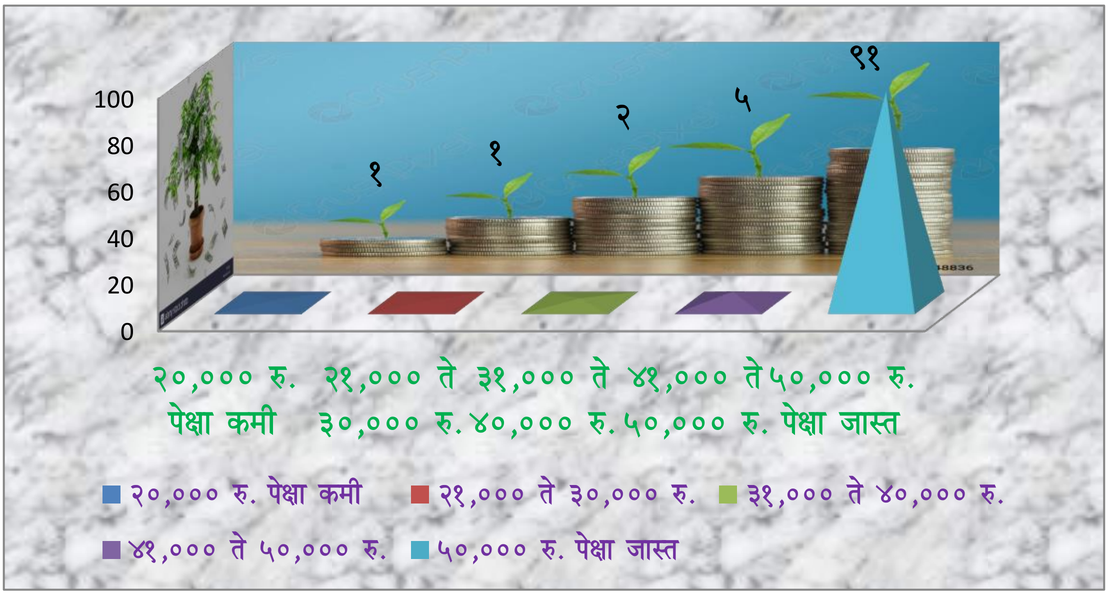

वरील दिलेल्या माहितीवरुन असे लक्षात येते की, महिलांच्या कुटुंबातील वा कि उत्पन्नाचा अभ्यास केला असता, १ टक्के महिलांच्या कुटुंबाचे वा कि उत्पन्न २०,००० रु. पेक्षा कमी असून त्या कार्यक्षेत्राच्या इतर प्रकारात येतात. त्याचप्रमाणे कुटुंबाचे २१,००० ते ३०,००० रु. वा कि उत्पन्न असणाऱ्या महिलांचे प्रमाण १ टक्के असून त्या सुद्धा कार्यक्षेत्राच्या इतर प्रकारात येतात. २ टक्के महिलांच्या कुटुंबाचे वा कि उत्पन्न ३१,००० ते ४०,००० रु. आहे व त्या कार्यक्षेत्राच्या इतर प्रकारात येतात. तसेच ४१,००० ते ५०,००० रु. दरम्यान कुटुंबाचे वा कि उत्पन्न असणाऱ्या महिलांचे प्रमाण ५ टक्के असून त्या कार्यक्षेत्राच्या इतर प्रकारात येतात. सर्वात जास्त म्हणजे ९१ टक्के महिलांच्या कुटुंबातील वा कि उत्पन्न हे ५०,००० रु. पेक्षा जास्त असून त्या प्राध्यापक, बँक कर्मचारी, राजकारण, पोलिस विभाग व इतर अशा सर्वच कार्यक्षेत्राअंतर्गत येतात.

सारणी क्र. ४.१८

आर्थिक स्वातंत्र आहे का यावि यी माहिती

अ.क्र.	आर्थिक स्वातंत्र	उत्तरदात्या महिला	टक्केवारी
१	होय	९९	९९.००

२	नाही	०१	०१.०
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.१८

आर्थिक स्वातंत्र आहे का यावि   ायी माहिती

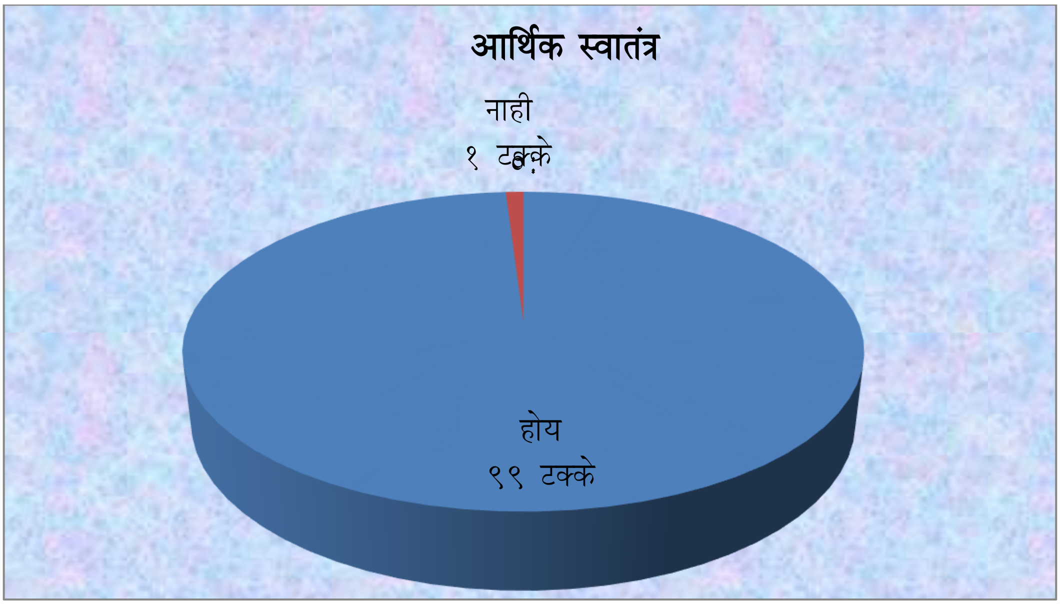

वरील दिलेल्या माहितीवरुन असे दिसुन येते की, नमुना म्हणन निवडलेल्या १०० महिलांना असे विचारण्यात आले की, तुम्हाला आर्थिक स्वातंत्र आहे का? तर ९९ टक्के महिलांनी आर्थिक स्वातंत्र असल्याचे सांगितले तर फक्त १ टक्के महिलानी आर्थिक स्वातंत्र नसल्याचे स्प   ट केले.

सारणी क्र. ४.१९

उत्पन्नाचा मुख्य स्त्रोत

अ.क्र.	उत्पन्नाचा स्त्रोत	उत्तरदात्या महिला	टक्केवारी
१	नोकरी	७९	७९.००
२	राजकारण	०९	९.००
३	इतर	१२	१२.००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.१९

उत्पन्नाचा मुख्य स्त्रोत

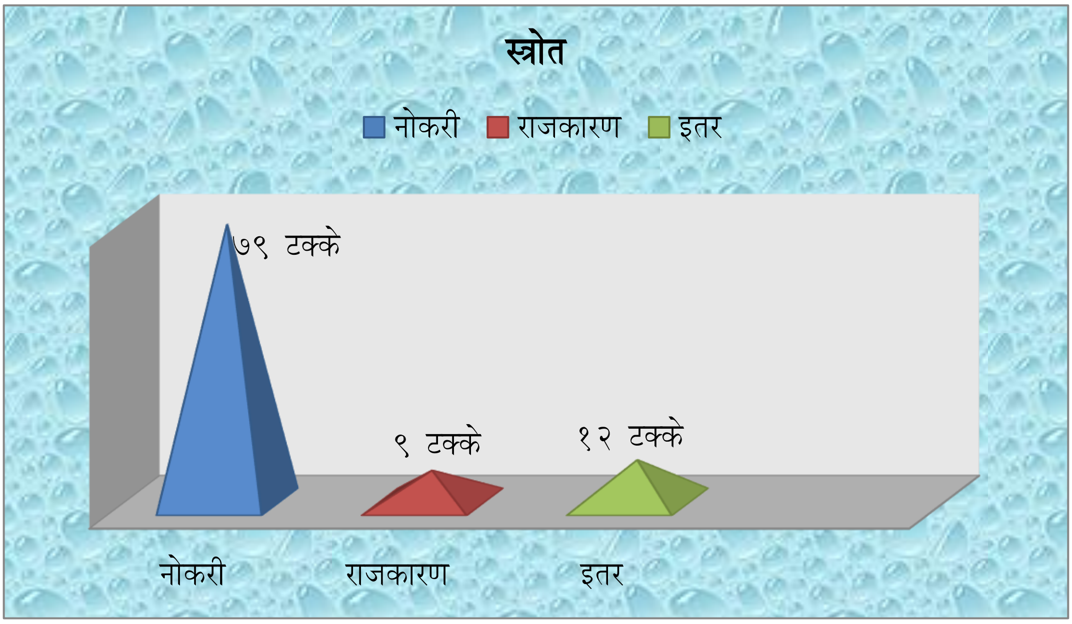

वरील दिलेल्या माहितीवरुन असे दिसुन येते की, ७९ टक्के महिला ह्या नोकरी करुन उत्पन्न मिळवितात तर राजकारणाच्या माध्यमातुन ९ टक्के महिला उत्पन्न मिळवितात तसेच १२ टक्के महिला इतर प्रकारात येऊन त्या व्यवसाय, दुकान किंवा इतर माध्यमातुन उत्पन्न मिळवितात. सर्वात जास्त महिला ह्या नोकरीच्या माध्यमातुन उत्पन्न मिळवित असल्याचे स्प ट होते.

सारणी क्र. ४.२०

राजकारणातील सहभागामुळे सामाजिक स्थान उंचावले का यावि यी माहिती

अ.क्र.	सामाजिक स्थान उंचावले का	उत्तरदात्या महिला	टक्केवारी
१	होय	१००	१००.००
२	नाही	००	००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.२०

राजकारणातील सहभागामुळे सामाजिक स्थान उंचावले का यावि ायी माहिती

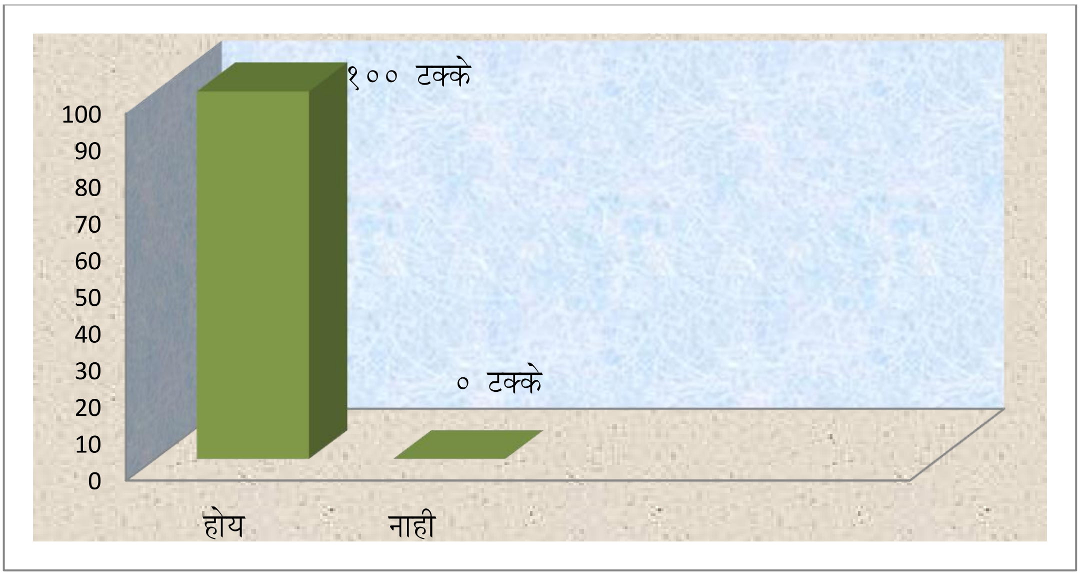

नागपूर   ाहरातील नमुना म्हणून निवडलेल्या १०० उत्तरदात्या उच्च शिक्षित महिलांना राजकारणातील सहभागामुळे सामाजिक स्थान उंचावले का? असे विचारले असता सर्वच म्हणजे १०० टक्के महिलांनी सांगीतले की, राजकारणातील सहभागामुळे सामाजिक स्थान उंचावले आहे. यामध्ये राजकारणातील सहभागामुळे सामाजिक स्थान उंचावले नाही म्हणणऱ्या महिलांचे प्रमाण ०० टक्के आहे.

सारणी क्र. ४.२१

राजकारणामध्ये आपल्यासोबत भेदभाव होतो का?

अ.क्र.	भेदभाव होतो का	उत्तरदात्या महिला	टक्केवारी
१	होय	०३	३.००

२	नाही	९७	९७.००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.२१

राजकारणामध्ये आपल्यासोबत भेदभाव होतो का?

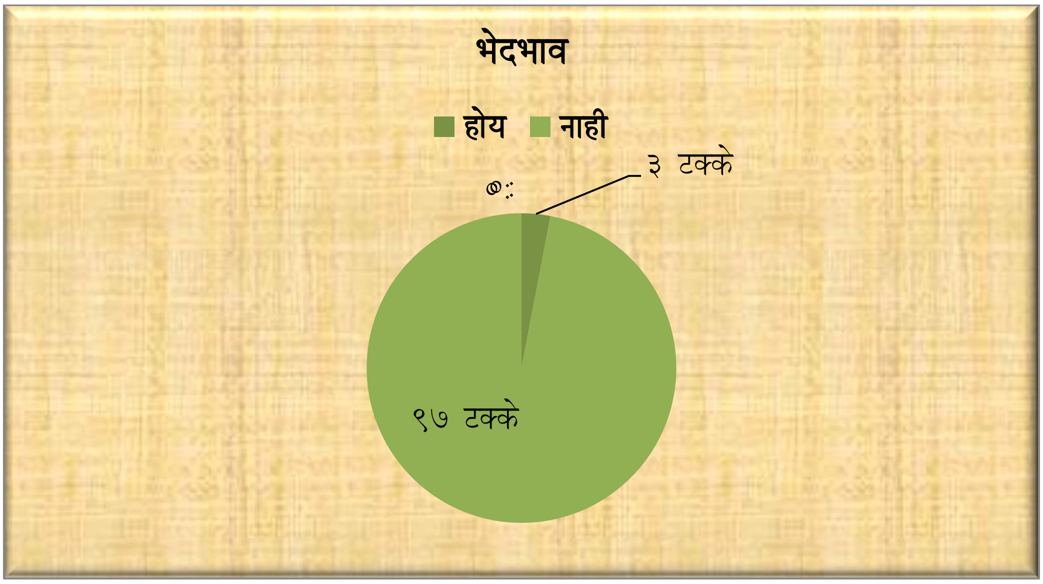

वरील दिलेल्या माहितीनुसार असे स्प ट होते की, ३ टक्के महिलांच्या बाबतीत राजकारणामध्ये भेदभाव होतो तर सर्वात जास्त म्हणजे ९७ टक्के महिलांचे असे मत आहे की, महिलांसोबत राजकारणामध्ये भेदभाव होत नाही.

सारणी क्र. ४.२२

लोकांशी नियमित जनसंपर्क असण्यावि ायी माहिती

अ.क्र.	**लोकांशी जनसंपर्क**	**उत्तरदात्या महिला**	**टक्केवारी**
१	होय	९५	९५.००
२	नाही	०५	५.००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.२२

लोकांशी नियमित जनसंपर्क असण्यावि   ायी माहिती

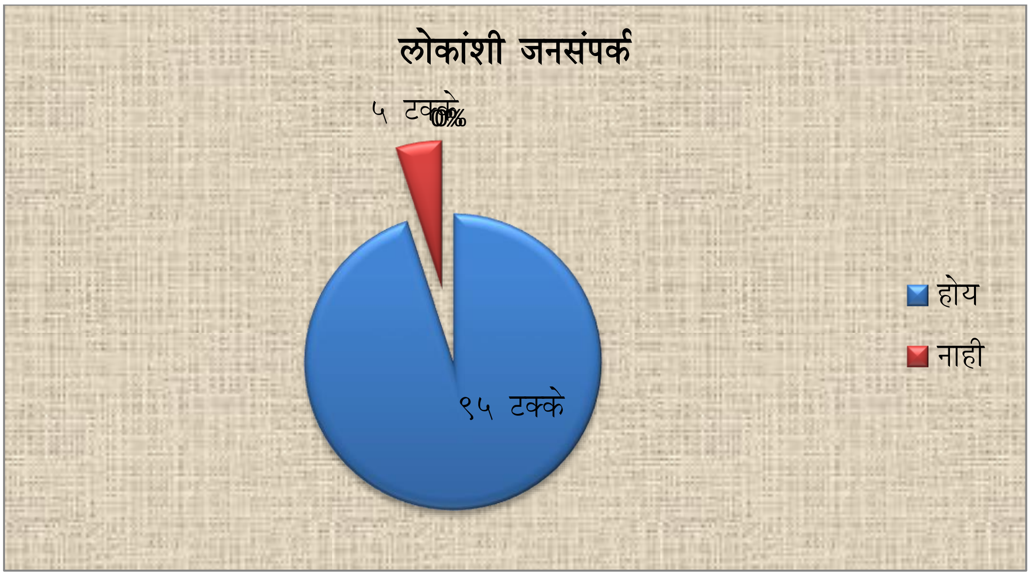

वरील दिलेल्या माहितीवरुन असे दिसुन येते की, ९५ टक्के महिलांचा लोकांशी नियमित जनसंपर्क असतो तर फक्त ५ टक्के महिलांनी असे सांगितले की, लोकांशी नियमित जनसंपर्क नसतो. यावरुन असे दिसून येते की, जास्तीत जास्त महिला ह्या लोकांच्या संपर्कात असतात व लोकांच्या समस्या सोडविण्याचे प्रयत्न करतात.

सारणी क्र. ४.२३

राजकारणात सहभाग असल्यामुळे सन्मान मिळतो का? यावि   ायी माहिती

अ.क्र.	**सन्मान मिळतो का**	**उत्तरदात्या महिला**	**टक्केवारी**
१	होय	९९	९९.००
२	नाही	०१	१.००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.२३

राजकारणात सहभाग असल्यामुळे सन्मान मिळतो का? यावि   ायी माहिती

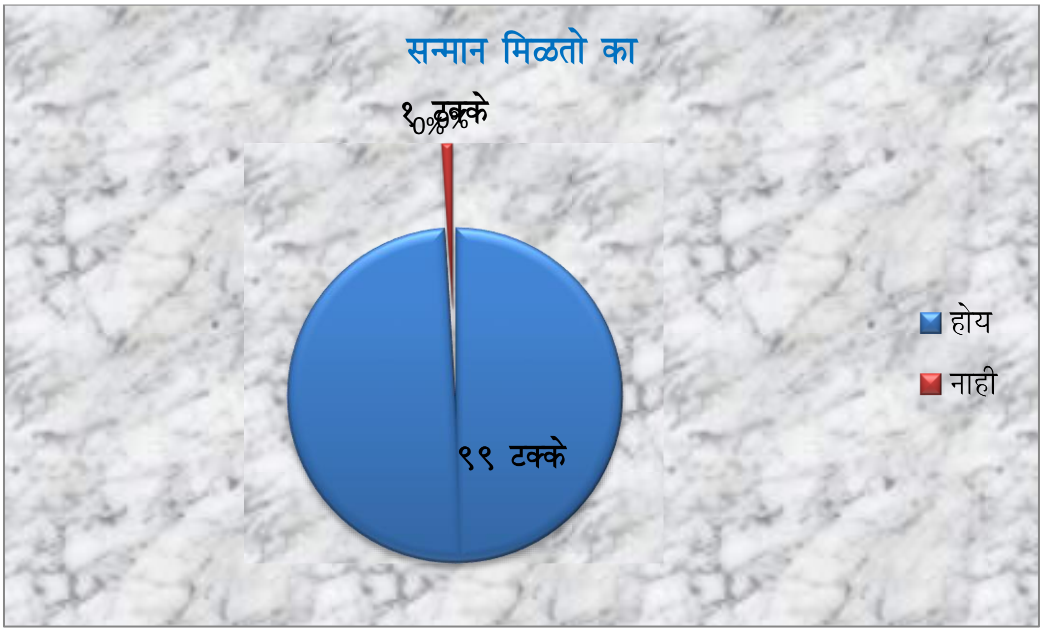

वरील दिलेल्या माहितीवरुन असे दिसुन येते की, नागपूर   ाहरातील उच्च शिक्षित महिलांना असे विचारण्यात आले की, राजकारणातील सहभाग असल्यामुळे आपल्याला सन्मान मिळतो का? तर सर्वात जास्त म्हणजे ९९ टक्के महिलांनी राजकारणातील सहभागामुळे सन्मान मिळतो असे सांगितले व फक्त १ टक्के महिलांनी सन्मान मिळत नसल्याचे स्प   ट केले.

सारणी क्र. ४.२४

महिलांच्या समस्या सोडविण्यासाठी उच्चशिक्षित महिला राजकारणात असायला पाहिजे असे तुम्हाला वाटते का?

अ.क्र.	**उच्चशिक्षित महिला राजकारणात पाहिजे का**	**उत्तरदात्या महिला**	**टक्केवारी**
१	होय	१००	१००.००
२	नाही	००	००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.२४

महिलांच्या समस्या सोडविण्यासाठी उच्चशिक्षित महिला राजकारणात असायला पाहिजे असे तुम्हाला वाटते का?

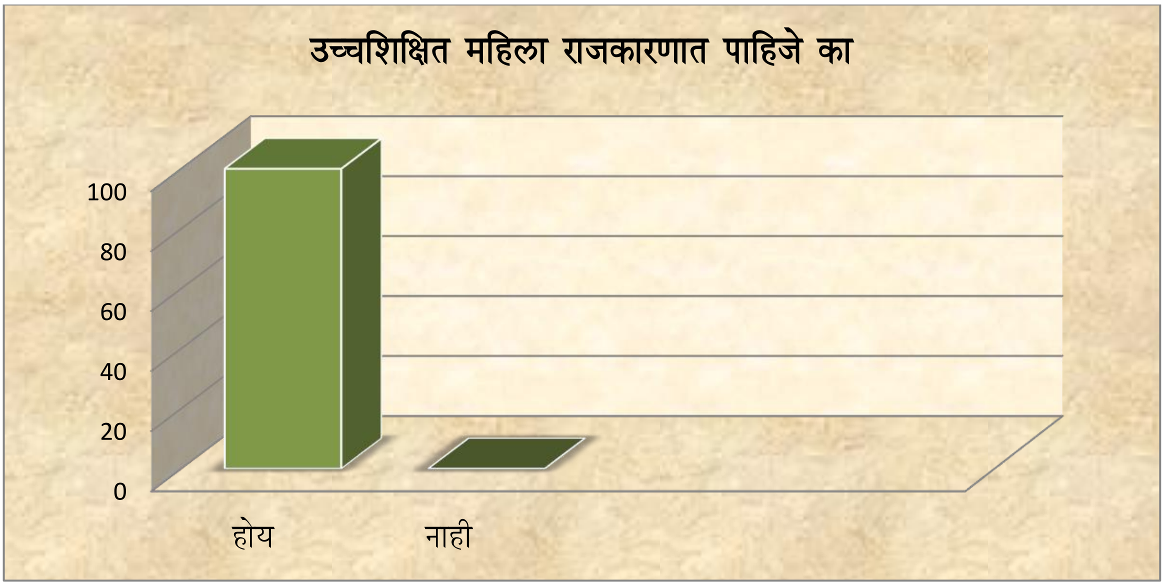

राजकारणामध्ये महिला व पुरु ांना समान स्थान आहे, यामध्ये लिंगभेद नसतो. राजकारणामध्ये पुरु ाप्रमाणेच महिला सुद्धा सक्रिय कार्य करतांना दिसून येतात. प्रस्तुत अभ्यासासाठी उत्तरदात्या महिलांना असे विचारण्यात आले की, महिलांच्या समस्या सोडविण्यासाठी उच्चशिक्षित महिला राजकारणात असायला पाहिजे असे तुम्हाला वाटते काय? तर सर्वच म्हणजे १०० टक्के उत्तरदात्या महिलांनी महिलांच्या समस्या सोडविण्यासाठी उच्चशिक्षित महिला राजकारणात असायला पाहिजे असे सांगितले.

सारणी क्र. ४.२५

शिक्षण किती झाले आहे?

अ.क्र.	शिक्षण	उत्तरदात्या महिला	टक्केवारी
१	१२ वी	००	००

२	पदवी	७३	७३.००
३	पदव्यूत्तर	१६	१६.००
४	पदव्यूत्तर पेक्षा जास्त	११	११.००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.२५

शिक्षण किती झाले आहे?

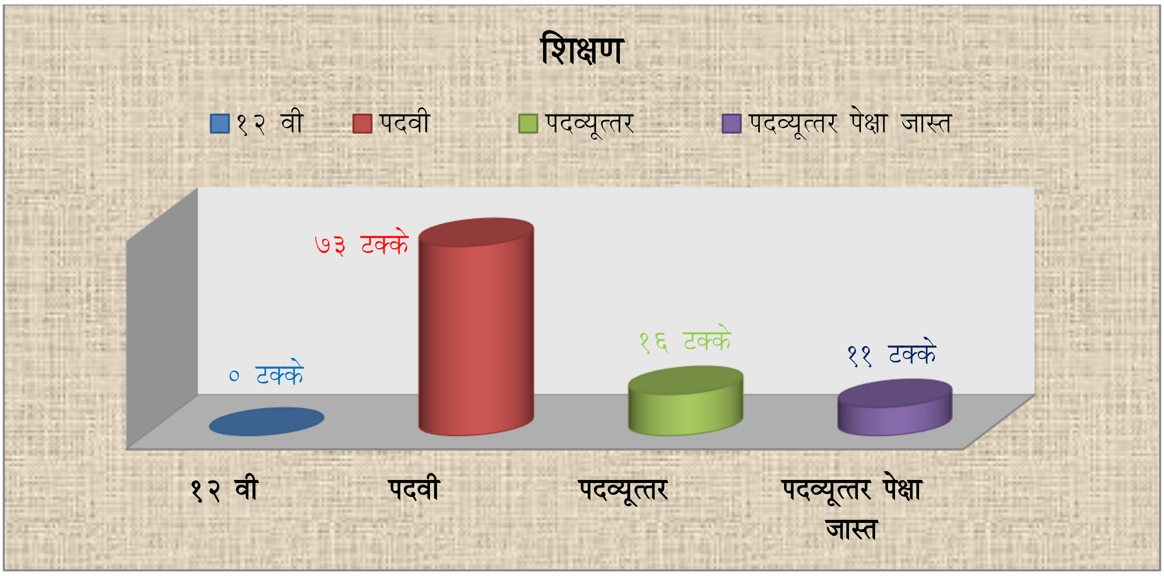

प्रस्तुत अभ्यासासाठी उच्च शिक्षित महिलांकडून माहिती संकलीत केली असल्यामुळे सर्वच महिला ह्या पदवी किंवा पदवीच्या पुढील शिक्षिण घेतलेल्या निवडण्यात आलेल्या आहेत. यामध्ये फक्त १२ वी पर्यंत शिक्षण असलेल्या महिला निवडण्यात आलेल्या नाहीत म्हणून १२ वी पर्यंत शिक्षण घेतलेल्या महिलांचे प्रमाण ०० टक्के आहे. पदवी पर्यंत शिक्षण घेतलेल्या महिलांचे प्रमाण ७३ टक्के असून पदव्यूत्तर शिक्षण घेतलेल्या महिलांचे प्रमाण १६ टक्के आहे. तसेच पदव्यूत्तर पेक्षा जास्त शिक्षण घेतलेल्या महिलांचे प्रमाण ११ टक्के असल्याचे दिसून येते.

सारणी क्र. ४.२६

शिक्षणामुळे समाजाचा विकास होतो का? यावि   ायी माहिती

अ.क्र.	**शिक्षणामुळे समाजाचा विकास होतो का**	**उत्तरदात्या महिला**	**टक्केवारी**

१	होय	१००	१००.००
२	नाही	००	००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.२६

शिक्षणामुळे समाजाचा विकास होतो का

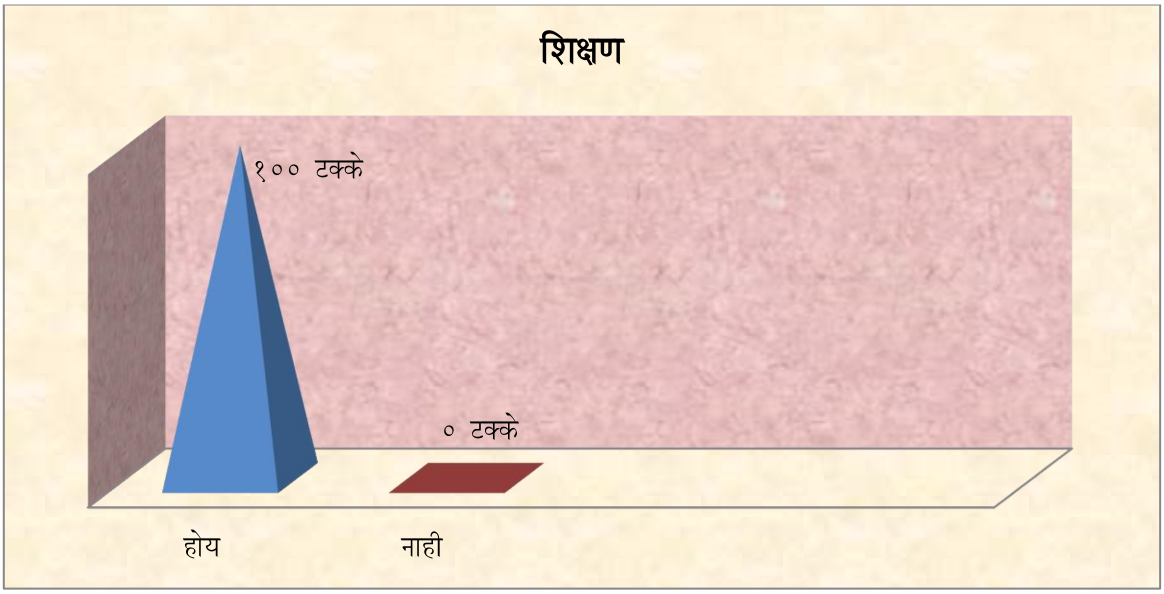

वर्तनात परिवर्तन करण्याचे साधन म्हणजे शिक्षण होय. शिक्षणामुळे मानव जातीची प्रगती होते. म्हणून सर्वांना शिक्षण देणे गरजेचे आहे. “शिक्षण ही अशी बाब आहे जी प्रत्येक माणसांपर्यंत पोहचली पाहीजे. शिक्षण हे इतके स्वस्त असायला हवे की, गरिबातला गरिब माणुस सुद्धा सहजपणे शिक्षण घेऊ   ाकला पाहिजे.” मह   र्षी वि.रा.शिंन्दे यांच्या मते, संपूर्ण जीवन जगण्यास मुलाची तयारी करुन देणे म्हणजे शिक्षण होय. प्रस्तुत संशोधनासाठी नागपूर   ाहरातील उत्तरदात्या महिलांना शिक्षणामुळे समाजाचा विकास होतो का? असे विचारले असता सर्वच म्हणजे १०० टक्के महिलांनी शिक्षणामुळे समाजाचा विकासा होत असल्याचे स्प   ट केले.

सारणी क्र. ४.२७

तुम्हाला शिक्षण घेतांना अडचणी आल्या का?

अ.क्र.	**शिक्षण घेतांना अडचणी**	**उत्तरदात्या महिला**	**टक्केवारी**

१	होय	७२	७२.००
२	नाही	२८	२८.००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.२७

तुम्हाला शिक्षण घेतांना अडचणी आल्या का?

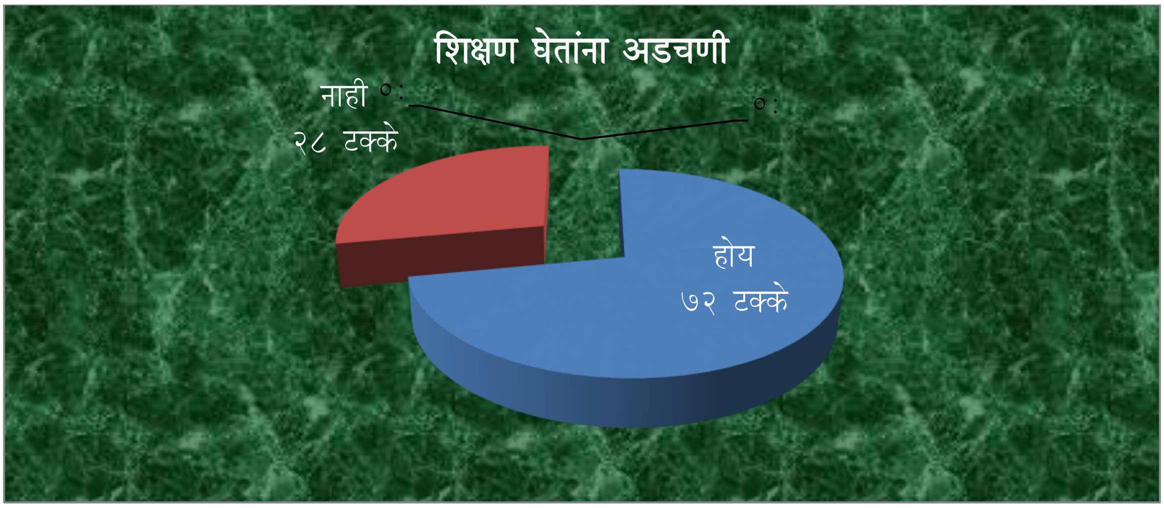

वरील दिलेल्या माहितीवरुन असे दिसुन येते की, नागपूर हरातील उत्तरदात्या महिलांना शिक्षण घेतांना अडचणी आल्या का? असे विचारले असता ७२ टक्के महिलांनी शिक्षण घेतांना अडचणी आल्याचे सांगितले तर २८ टक्के महिलांनी शिक्षण घेतांना अडचणी आल्या नसल्याचे मत मांडले.

सारणी क्र. ४.२८

शिक्षण घेतांना कोणत्या अडचणी आल्या

अ.क्र.	**अडचणी**	**उत्तरदात्या महिला**	**टक्केवारी**
१	दळणवळणाची समस्या	१३	१८.०५
२	आर्थिक समस्या	३९	५४.१६
३	घरातील सदस्यांचे सहकार्य मिळत नाही	०४	५.५६
४	वस्तीगृहाचा प्रश्न	०७	९.७३

५	माहितीचा अभाव	०३	४.१६
६	इतर समस्या	०६	८.३४
	एकूण	७२	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.२८

शिक्षण घेतांना कोणत्या अडचणी आल्या

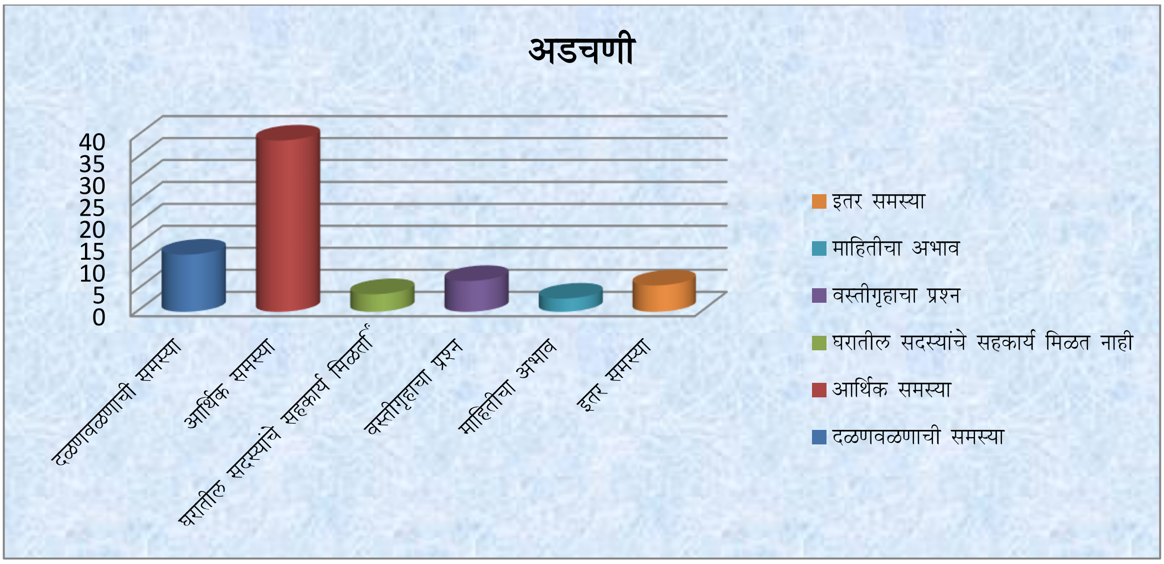

प्रस्तुत अभ्यासासाठी नागपूर ाहरातील १०० उच्च शिक्षित महिलांचा अभ्यास करण्यात आला आहे. यामध्ये ७२ महिलांना शिक्षण घेतांना अडचणी आल्या. या ७२ महिलांना शिक्षण घेतांना कोणत्या अडचणी आल्या असे विचारले असता १३ टक्के महिलांनी घरापासून महाविद्यालयामध्ये जाण्या—येण्याची अडचण सांगितली तर ३९ टक्के महिलांनी शिक्षण घेत असतांना पैशाची म्हणजे

आर्थिक अडचण होती असे सांगितले. ४ टक्के महिलांना शिक्षण घेत असतांना घरातील सदस्यांचे सहकार्य मिळाले नाही असे सांगितले. ७ टक्के महिलांनी वसतीगृहाची अडचण सांगितली. ३ टक्के महिलांना शिक्षण घेत असतांना पुरेशी माहिती मिळत नव्हती असे सांगितले तर ६ टक्के महिलांनी शिक्षणादरम्यान या व्यतिरिक्त इतर समस्या किंवा अडचणी सांगितल्या. या सर्व महिलांना शिक्षण घेत असतांना वेगवेगळ्या समस्या किंवा अडचणींचा सामना करावा लागला तरी सुद्धा या महिलांनी आपले शिक्षण पूर्ण केले असल्याचे नमुद केले.

सारणी क्र. ४.२९

सरकारकडुन तुम्हाला काही अपेक्षा असण्यावि   ायी माहिती

अ.क्र.	सरकारकडून अपेक्षा	उत्तरदात्या महिला	टक्केवारी
१	होय	५०	५०.००
२	नाही	५०	५०.००
	एकूण	१००	१००.००

स्त्रोत :- *प्रत्यक्ष नमुना पाहणी*

आलेख क्र. ४.२९

सरकारकडुन तुम्हाला काही अपेक्षा असण्यावि   ायी माहिती

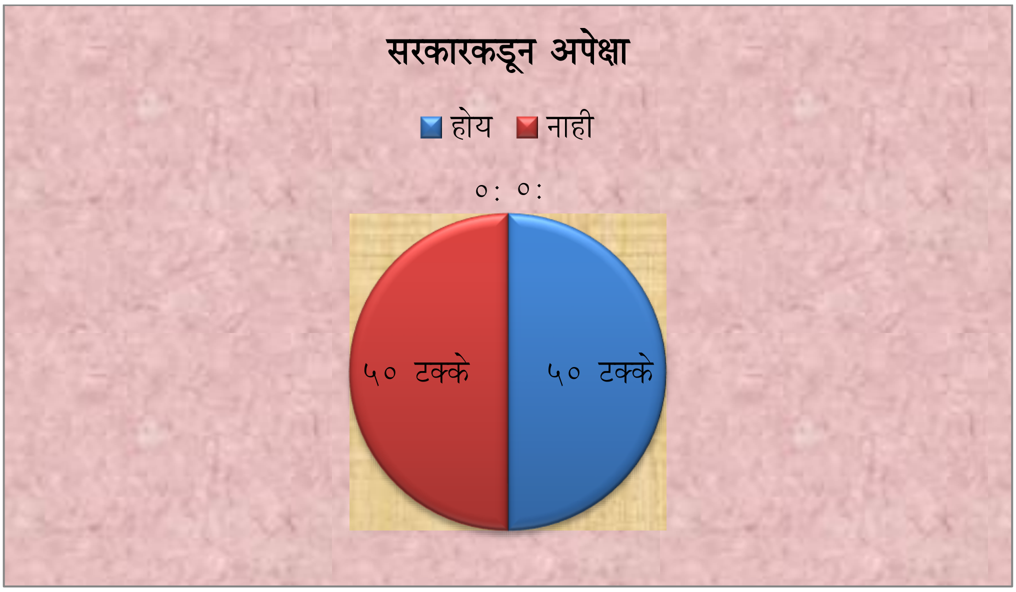

प्रस्तुत अभ्यासासाठी नमुना म्हणून निवडलेल्या महिलांना सरकारकडुन तुम्हाला काही अपेक्षा आहेत का? असे विचारले असता ५० टक्के महिलांनी सरकारकडून अपेक्षा असल्याचे मत मांडले. तर ५० टक्के महिलांना सरकारकडुन काहीच अपेक्षा नसल्याचे स्प ट केले.

निष्कर्ष आणि शासनाला करावयाच्या शिफारशी

सदर संशोधनात नागपूर शहरातील महिलांची नागरी स्तरावरील राजकारणातील भूमिका व सहभागाचा अभ्यास करण्यासाठी नागपूर शहरातील उच्चशिक्षित महिलांची प्रश्नावलीद्वारे माहिती संकलन करण्यात आली. अभ्यासासाठी नागपूर शहरातील एकूण 100 महिलांची नमुना म्हणून निवड केली असून ही निवड 'सहेतुक नमुना निवड' पद्धतीने करण्यात आली. अभ्यास विषयांची उद्धिष्ट व गृहितके विचारात घेऊन प्रत्यक्ष मुलाखती घेतल्या आहेत. नागपूर शहरातील विविध क्षेत्रामध्ये कार्य करणाऱ्या परंतु राजकारणाषी संबंधीत असणाऱ्या महिलांचा अभ्यास करण्यात आला आहे. असून त्यामध्ये नागपूर षहरातील महिला प्राध्यापक, महिला बँक कर्मचारी, महिला पोलिस, राजकारणाशी संबंधित महिला व इतर काही महत्वाच्या क्षेत्रातील महिलांची माहिती घेतली आहे. महिलांचे राजकारणातील अनुभव, राजकारणाविशयी मत, त्यांना येणाऱ्या अडचणी, राजकारणातील प्रवेशाचे कारण, पक्षाविषयी माहिती, राजकारणात असतांना कुटुंबातील सहकार्य, त्यांचे शिक्षण, शिक्षण घेत असतांना येणाऱ्या अडचणी या संबंधीची माहिती संकलित करुन माहितीचे विश्लेषण करण्यात आले आहे.

निष्कर्ष –

१. नागपूर शहरातील 20 टक्के महिला प्राध्यापक, 20 टक्के महिला बँक कर्मचारी, 20 टक्के राजकारणी महिला तर 20 टक्के महिला पोलिस आहेत. तसेच कार्यक्षेत्राच्या इतर प्रकारात 20 टक्के महिला आहेत. इतर प्रकारामध्ये विशिष्ट कार्यक्षेत्र घेतले नसले तरी त्या महिला राजकारणाशी संबधीत

आहेत. त्यामध्ये सामाजिक कार्य करणाऱ्या उच्च षिक्षित महिला, दुकान सांभाळनाऱ्या उच्चशिक्षित महिला, स्वतःचा व्यवसाय करणाऱ्या उच्च शिक्षित महिला, गृहिणी, शिक्षण सुरु असणाऱ्या महिलांचा समावेश आहे.

२. नागपूर महानगरपालिका क्षेत्रातील उच्चशिक्षित महिलांचे धर्मानुसार वर्गीकरण 50 टक्के महिला हिन्दु धर्माच्या आहेत तर मुस्लिम समाजाच्या 8 टक्के महिला आहेत, बौद्ध समाजाच्या महिलांचे प्रमाण 31 टक्के आहे. धर्माच्या इतर प्रकारात 11 टक्के आहे. इतर प्रकारामध्ये उर्वरीत ख्रिचन, जैन व अल्पसंख्यांक येतात.

३. यामधील महिला 21 ते 30 वर्ष वयोगटातील आहेत हे प्रमाण 31 टक्के आहे.त्याचबरोबर 51 ते 60 वर्श वयोगट असणाऱ्या महिलांचे प्रमाण 23 टक्के आहे व 61 वर्षपेक्षा अधिक वयोगट असणाऱ्या या महिलांचे प्रमाण 5 टक्के आहे. तर 31 ते 40 वर्ष वयोगट असणाऱ्या महिलांचे तसेच 41 ते 50 वर्ष वयोगटामध्ये 27 टक्के महिला आहेत.

४. नमुना म्हणून निवडलेल्या नागपूर शहरातील 100 उच्च शिक्षित महिलांच्या कुंटूबातील सदस्य संख्या लक्षात घेतली आहे. सदस्य संख्या 2 पेक्षा कमी असणाऱ्या महिलांचे प्रमाण 18 टक्के आहे. 3 ते 4 सदस्य संख्या असणाऱ्या महिलांचे प्रमाण 52 टक्के आहे. 4 ते 5 सदस्य संख्या असणाऱ्या महिलांचे प्रमाण 22 टक्के आहे. तर 5 पेक्षा जास्त सदस्य संख्या असणाऱ्या महिलांचे प्रमाण 8 टक्के आहे.

५. प्रस्तुत संशोधनामध्ये राजकारणाषी संबधीत असलेल्या महिलांना आपण कोणत्या राजकीय पक्षाशी निगडीत आहात असे विचारले असता, 18 टक्के महिलांनी भाजपा पक्षाशी संबधीत असल्याचे सांगितले. तर 21 टक्के महिलांनी कॉंग्रेस पक्षाशी संबधीत असल्याचे स्पष्ट केले. 15 टक्के महिलांनी शिवसेना या पक्षाशी संबधीत असल्याचे सांगितले. याचबरोबर 16 टक्के महिलांनी राष्टवादी कॉंग्रेस पक्षामध्ये कार्य करीत असल्याचे सांगितले. उर्वरीत 30 टक्के महिलांनी इतर पक्षाशी संबधीत

असल्याचे सांगितले. इतर राजकीय पक्ष प्रकारामध्ये बहुजन समाज पार्टी, महाराष्ट्र नवनिर्माण सेना, वंचित बहुजन आघाडी या पक्षांचा समावेश आहे.

६. नमुना निवड म्हणून निवडलेल्या महिलांना असे विचारण्यात आले की, आपण राजकारणामध्ये प्रवेश का केले व राजकरणात प्रवेशाचे कारण कोणते ? तर 28 टक्के महिलांनी स्वत:च्या प्रेरणेने किंवा स्वइच्छेने राजकारणात प्रवेश केल्याचे दिसून येते. तर 1 टक्के महिलांनी याला व्यवसाय म्हटले. 32 टक्के महिलांनी समाजसेवा करण्याकरिता राजकारणात प्रवेश केल्याचे सांगितले. त्याचबरोबर 16 टक्के महिलांनी समाजाच्या विकासासाठी राजकारणात आल्याचे सांगितले. 15 टक्के महिला कौटुंबियांची प्रेरणा तर 8 टक्के महिलांनी राजकीय पक्षाची प्रेरणा घेऊन राजकारणात प्रवेश केल्याचे सांगितले.

७. नागपूर मधील उच्च शिक्षित महिलांना असे विचारण्यात आले की, आपण ज्या घरामध्ये राहता ते स्वतःच्या मालकीचेआहे का? तर 91 टक्के महिलांनी स्वतःच्या मालकीचे घर असल्याचे सांगितले तर 9 टक्के उत्तरदात्या महिलांनी घर स्वतःच्या मालकीचे नसल्याचे सांगितले यामध्ये काही महिला किरायाच्या घरामध्ये राहत असून काही महिलांना राहण्यासाठी सरकारी घर मिळालेले आहे. त्या नोकरीकरीता नागपूर शहरामध्ये स्थायिक झाल्या आहेत.

८. नमुना निवडलेल्या महिलांना असे विचारण्यात आले होते की, आपण राजकारणामध्ये प्रवेश का केल किंवा राजकारणात प्रवेश करण्याचे कारण कोणते ? तर २८ टक्के महिलांनी स्व:त च्या प्रेरणेने किंवा स्वइच्छेने राजकारणात प्रवेश केला असे स्पष्ट केले, तर १ टक्के महिलांनी याला व्यवसाय म्हटले. ३२ टक्के महिलांनी समाजसेवा करण्याकरिता राजकारणात प्रवेश केल्याचे सांगितले. १५ टक्के महिला कौटूबिंयांची प्रेरणा तर ८ टक्के महिलांनी राजकीय पक्षाची प्रेरणा घेऊन राजकारणात प्रवेश केल्याचे सांगितले.

९. राजकारणाशी संबधित असणाऱ्या उच्च शिक्षित महिलांना असे विचारण्यात आले की, तुमच्या कुटुंबातील इतर सदस्य राजकारणाशी संबधित आहेत काय ? तर ८९ टक्के महिलांनी कुटुंबातील सदस्य राजकारणात असल्याचे सांगितले. तर ११ टक्के महिलांनी कुटुंबातील कोणताही सदस्य राजकारणात नसल्याचे सांगितले.

१०. भारतीय राजकारणात पुरुषांबरोबर समान महत्व स्त्रियांना सुद्धा आहे, स्त्रिया देखील महत्त्वाच्या पदावर कार्य करतांना दिसून येतात. महिला अगदी राष्ट्रपती, राज्यपाल, मुख्यमंत्री, लोकसभा अध्यक्ष पदापासून ते संरपंच व पोलीस पाटील या पदापर्यंत कार्यरत आहेत. परंतु काही अपवाद वगळता विशेषता ग्रामीण भागामध्ये महिला सक्षम असून सुद्धा त्यांचा कार्यभार त्यांचे पती सांभाळतात.

११. नागपूर शहरातील महिलांना असे विचारण्यात आले की, महिला सक्षम असूनही पती कार्यभार बघतात याविषयी मांडताना २ टक्के महिलांनी महिला सक्षम असूनही पती कार्यभार पाहत असल्याचे मान्य केले. तर ३ टक्के महिलांनी याबाबतीत बऱ्याच प्रमाणात सहमती दर्शविली.

१२. राजकारणात कार्य करतांना कुटूबियांचे सहकार्य हे तेवढेच महत्वाचे असते. ६१ टक्के महिलांना राजकारणात पूर्णतः कुटुंबाचे सहकार्य मिळते आहे. तर २३ टक्के महिलांना बऱ्याच प्रमाणात सहकार्य मिळते आहे. याचबरोबर ९ टक्के महिलांना कुटुंबाचे साधारणपणे सहकार्य मिळते आहे. तर कमी प्रमाणात सहकार्य मिळणाऱ्या ७ टक्के महिला आढळून आल्या आहेत.

१३. १ टक्के महिलांना असे वाटते की, राजकारणात महिलांना पुरुषांकडून चांगली वागणूक मिळत नाही. तर ७ टक्के महिलांना कुटुंबाकडून अपेक्षित सहकार्य मिळत नाही. ५ टक्के महिलांना असे वाटते की, कुटुंब आणि राजकारण या दोन भूमिकेत विभागल्यामुळे कुठल्याही एका भूमिकेला योग्य न्याय देता येत नाही. त्यामुळे महिलांना राजकारणात अडचणी येतात. यात सर्वात जास्त ८७ टक्के महिलांचे सकारात्मक मत दिसून आले आहे.

१४. महिलांच्या कुटुंबातील वार्षिक उत्पन्नाचा अभ्यास केला असता, १ टक्के महिलांच्या कुटुंबाचे वार्षिक उत्पन्न २०००० रुपये पेक्षा कमी असून त्या कार्यक्षेत्राच्या इतर प्रकारात येतात. त्याचप्रमाणे कुटुंबाचे 21,000 ते 30,000 रु. वार्शिक उत्पन्न असणाऱ्या महिलांचे प्रमाण 1 टक्के असून त्या सुद्धा कार्यक्षेत्राच्या इतर प्रकारात येतात. 2 टक्के महिलांच्या कुटुंबाचे वार्शिक उत्पन्न 31,000 ते 40,000 रु. आहे व त्या कार्यक्षेत्राच्या इतर प्रकारात येतात. तसेच 41,000 ते 50,000 रु. दरम्यान कुटुंबाचे वार्षिक उत्पन्न असणाऱ्या महिलांचे प्रमाण 5 टक्के असून त्या कार्यक्षेत्राच्या इतर प्रकारात येतात. सर्वात जास्त म्हणजे 91 टक्के महिलांच्या कुटुंबातील वार्षिक उत्पन्न हे 50,000 रु. पेक्षा जास्त असून त्या प्राध्यापक, बँक कर्मचारी, राजकारण, पोलिस विभाग व इतर अषा सर्वच कार्यक्षेत्राअंतर्गत येतात.

१५. ७९ टक्के महिला या नौकरी करून उत्पन्न मिळवितात तर राजकारणाच्या माध्यमातून ९ टक्के महिला उत्पन्न मिळवितात तसेच १२ टक्के महिला इतर प्रकारात येऊन त्या व्यवसाय, दुकान किंवा इतर माध्यमातून उत्पन्न मिळवितात. सर्वात जास्त महिला या नौकरीच्या माध्यमातून उत्पन्न मिळवितात.

१६. नागपुरातील उच्च शिक्षित महिलांना राजकारणातील सहभागामुळे सामाजिक स्थान १०० टक्के उंचावले असल्याचे दिसते.

१७. महिलांच्या बाबतीत राजकारणात भेदभाव होण्याचे प्रमाण ३ टक्के आहे, तर ९७ टक्के महिलांना राजकारणात भेदभाव होत नाही असे वाटते.

१८. नागपुरातील ९९ टक्के उच्च शिक्षित महिलांना राजकारणामुळे सन्मान मिळतो असे वाटते. तर फक्त १ टक्के महिलांना सन्मान मिळत नाही असे वाटते.

१९. राजकारणात महिला व पुरुषांना समान स्थान आहे, यामध्ये लिंगभेद नसतो. राजकारणामध्ये पुरुषांप्रमाणेच महिला सुद्धा सक्रीय कार्य करतांना दिसून येतात. महिलांच्या समस्या सोडविण्यासाठी उच्चशिक्षित महिला राजकारणात असायला पाहिजे असे १०० टक्के महिलांना वाटते.

२०. नमुना निवडीनुसार नागपुरातील पदवी पर्यंत शिक्षण घेतलेल्या महिला ७३ टक्के आहेत, तर पदव्युत्तर शिक्षण घेतलेल्या महिलांचे प्रमाण १६ टक्के आहे. तसेच पदव्युत्तर पेक्षा अधिक शिक्षण घेतलेल्या महिलांचे प्रमाण ११ टक्के आहे.

२१. वर्तमानात परिवर्तन करण्याचे साधन म्हणजे शिक्षण होय. शिक्षणामुळे मानव जातीची प्रगती होते. म्हणून सर्वांना शिक्षण देणे गरजेचे आहे. शिक्षण ही अशी बाब आहे जी प्रत्येक माणसांपर्यंत पोहचली पाहिजे, शिक्षण हे इतके स्वस्त असायला हवे की, गरिबातला गरीब माणूस सुद्धा सहजपणे शिक्षण घेऊ शकला पाहिजे. त्यामुळे एकूण १०० टक्के महिला या शिक्षणामुळेच समाजाचा विकास होतो व परिवर्तन होते असल्याचे मत मांडतात.

२२. नागपूर शहरातील १०० उच्च शिक्षित महिलांचा अभ्यास करतांना ७२ महिलांना शिक्षण घेतांना अडचणी आल्या. या ७२ महिलांपैकी १३ टक्के महिलांना घरापासून महाविद्यालयामध्ये जाण्यायेण्याची अडचण होती. ३९ टक्के महिलांना शिक्षण घेतांना पैशाची अडचण निर्माण झाली होती. ४ टक्के महिलांना घरातील सदस्यांचे सहकार्य मिळाले नाही. ७ टक्के महिलांना वसतिगृहाची अडचण झाली. तर ३ टक्के महिलांना शिक्षणाची पुरेशी माहिती नव्हती. याव्यतिरिक्त ६ टक्के महिलांना इतर समस्या व अडचणी निर्माण झाल्या.

शिफारशी –

१. शिक्षणाचा सहसंबंध व्यक्तीच्या राजकीय प्रक्रियांशी आहे. शिक्षित लोकांमध्ये राजकीय जागृती समाधानकारक असते. त्यांचे राजकीय सहभागी होण्याचे प्रमाणही समाधानकारक असते. राजकीय घटकांकडे लक्ष देणे, राजकीय चर्चा करणे, सरकारवर प्रभाव पाडणे या बाबी शिक्षित व्यक्ती अधिक चांगल्या रीतीने करू शकतो. शासनाकडून यासाठी विशेष सहकार्य अपेक्षित आहे.

२. व्यक्तीचे वर्तन हे आर्थिक स्थितीने प्रभावित होत असते. आर्थिक दृष्ट्या संपन्न व्यक्तींच्या कमी संपन्न व्यक्तींच्या तुलनेत राजकीय जाणीवा उच्चतम असतात. त्यामुळे उच्च शिक्षित महिलांचे

आर्थिक जीवनमान उच्च दर्जाचे कशा पद्धतीने उंचावता येईल यासाठी विशेष प्रयत्न करणे गरजेचे आहे.

३. शासन महिला सक्षमीकरण अनेक योजना राबवित असते. परंतु त्या योजनांची प्रभावी अंमलबजावणी होतांना दिसत नाही. त्या योजना महिलांपर्यंत पोहचत नाही. त्याकरिता या योजनांची महिती उच्चशिक्षित महिलाद्वारे इतर महिलांना देण्यासाठी प्रोत्साहित करण्याच्या योजना प्रत्यक्षात येण्यासाठी शासनाकडून प्रयत्न करणे आवश्यक आहे.

४. स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या नियमाप्रमाणे सर्व केंद्रीय आणि राज्य स्तरावरील निर्णयात ३३ टक्के आरक्षण महिलांसाठी निश्चित करावे. त्यामधून उच्च शिक्षित महिलांना काही प्रमाणात जागा राखीव ठेवल्या पाहिजे. त्यामुळे इतर अशिक्षित महिलांना शिक्षणाची गोडी निर्माण होईल.

५. प्रत्येक राजकीय पक्षाला त्यांची घटनादुरुस्ती करून प्रत्येक पातळीवर आणि पक्षाच्या प्रत्येक आघाडीत उच्चशिक्षित महिलांना ३३ टक्के आरक्षण देण्याचे बंधन घालावे.

६. महिलांसाठी राखीव मतदार संघाची निवड करतांना, त्यात निश्चित स्वरुपाची क्रमवारी असावी, जी चिठ्ठ्या किंवा लॉटरी पद्धतीने राबविली जाऊ नये. जेणेकरून मतदार संघाबाबतची अनिश्चितता, लहरीपणा याला आळा बसेल.

७. उच्च शिक्षित महिलांच्या विकासासाठी संसदेत तसेच विधिमंडळात स्थायी समितीचे गठन करण्यात यावे. ज्यात काही जागा स्त्रियासाठीही राखीव ठेवण्यात याव्यात. महिलांचे प्रश्न हे फक्त त्यांचेच नाही हे ठरविण्याकरिता वरील तरतूद अत्यावश्यक आहे.

८. महिलांच्या मागण्याची सनद (१९९६) खालील मुद्यांवर भर देते, याचाही शासनदरबारी गांभीर्याने विचार व्हावा.

अ. राजकारणाचे गुन्हेगारीकरण व गुन्हेगारीचे राजकीयकरण आता थांबवावे.

ब. उमेदवाराचे स्व:चे उत्पन्न जाहीर करावे.

क. निवडून पाठविलेल्या प्रतिनिधीना प्रत बोलविण्याचा अधिकार असावा.

ड. माहितीचा अधिकार सर्वदूर असावा.

इ. लोकांच्या जीवनावर परिणाम करणारे प्रकल्प व धोरणे यांची आखणी करतांना लोकांसमोर जन सुनवाई करावी.

ई. राजकारण आणि मद्यनिर्मात्यांची लॉबी यांचे संबध तोडले जावेत.

९. महिला महापौर, उपमहापौर व महिला प्रतिनिधीना निवडून आल्यानंतर, महानगरपालिका कारभाराविषयीचे, प्रशासनाचे, कायद्याचे ज्ञान मिळविण्यासाठी प्रशिक्षणाची सोय तालुका पातळीवर करून देण्यात यावी किंवा सामाजिक संघटनांककडे, सोय तालुका पातळीवर करून देण्यात यावी किंवा सामाजिक संघटनाकडे, जसे आलोचना, मंडलीक, ट्रस्ट, चेतना विकास इत्यादी संस्थाना देण्यात यावी.

१०. उच्चशिक्षित महिलाच्या ज्ञानाचा फायदा राजकारणात अधिक प्रमाणात व्हावा, यासाठी एक शासन स्तरावर आराखडा तयार होणे गरजेचे आहे.